FORD
ÉS
A FORDIZMUS

ÍRTA
Dr. KÁLDOR ISTVÁN

BUDAPEST, 1930
GENIUS KÖNYVKIADÓ RT

VILÁGOSSÁG RT. BUOAPEST

Ford élete.

Született egy Dearnborn melletti kis farmon Michiganban, 1863 július 30-án. Életének első éveit szüleinek kis farmján töltötte. Mechanikai érzéke már 10 éves korában megnyilatkozott, amikor kis zsebóráját megjavította. 13 éves korában már minden órát tökéletesen javítani tudott anélkül, hogy ebben bárki is segítségére lett volna.

Gyermekkorában megfigyelte, hogy a testi munka mily eredménytelen és mennyire az emberi erő túlságos kihasználására vezet. Saját farmjukon próbálkozott, eleinte a gépekkel. Misem természetesebb, minthogy eleinte gazdasági gépek kötötték le figyelmét, mely célból külön kis félszert készített magának majorjuk egy kis félreesőbb részében. Itt találjuk őt a nap bármely időszakában, amint gőzgépekkel kísérletezik és újabb gőzekén töri a fejét.

Az óraszerkezet többé nem érdekli, mert úgy tartja, hogy az óra nem képez közszükségletet. Hatalmas megnyilvánulása ez a 16 éves gyermek praktikus érzékének.

Természetes, hogy működése messze vidéken érdeklődést keltett. 17 éves korában beállt inasnak a „DrydockEngine Co.“-hoz. 20 éves korában a „Westinghouse Co.“ shenectedi képviseleténél mozdonyokat javított és szerelt. Ebben az időben ugyanis sokat foglalkozott a lónélküli kocsi gondolatával. Kiindul az Otto-féle gázmotorból, mely mint új találmány, közérdeklődés tárgya volt. Átalakítja a motort és világítógáz helyett benzingázát használ, ami egyébként nem új gondolat.

Apja 40 holdnyi erdőt adott neki, ahol fürészmalmot rendez be. Műhelyt készít, ahol motorbiciklivel foglalkozik, amikor meghívják a detroiti villamos társasághoz. Itt csakhamar mérnök lesz. Végül megalapítja a „Detroit Automobil Co.“-t, mely nem volt még az övé. A társaság nem törődött a közönség érdekeivel, túlsokat akart kevésszámú autón nyerni és így Ford otthagyta őket.

1903-ban megalapítja a „Ford Automobil Co.“-t. Minthogy csekély tőkével rendelkezett, pénzes társakat vett magához, *és* így vállalata még mindig ki volt szolgáltatva a tőkének.

Autóival számtalanszor kudarcot vallott. Gyakran megakadt az uccán és a közönség nagy hahotázására koromtól feketén kászmálódott ki autóinak roncsai közül.

Végre sikerült neki olyan autót konstruálnia, mellyel már versenyezhetett is.

Egy clevelandi Winton nevű autógyárossal került először össze. Ford győzött a győzhetetlennek tartott Winton ellen. Ez inspirálja további működésére.

1921-ig a Ford-művek összesen 5,000.000 autót gyártottak. Az első gép 1893-ban 32 km utat tett meg, ami akkor páratlan teljesítmény volt. Az első időben évente 5000-nél több autót nem gyártottak. 1910—25-ig az évi produkciót 2,000.000-ig növelték.

Bevezeti a híres T modelt 1905-ben és ezzel megveti a standard típus alapját a reklámírozás terén.

Új elveket alkalmaz, melyből a gyakorlati érzék léptennyomon kitűnik. Bevezeti a „sharing profit“ eleddig még alig alkalmazott elvét (Sharing profit = nyereségrészesedés, mely a munkásságot illeti évzárás után a tiszta nyereségből). 1909-ben 80.000 $-t fizetett ki a munkásságnak nyereségrészesedés címén. Egyévi szolgálat után a munkás évi jövedelmének 5%-át, 2 év után 7½%-át, 3 év után 10%-át kapta. A sharing profit hátrányairól később fogunk beszélni. Ford nem darab szerint, hanem napokra vagy órákra fizet. Alkalmazza a szociálhigiénia ösz-, szes követelményeit és ezáltal sikerült neki a munkásbalesetek számát a minimumra redukálni. Alkalmazza a munkabér alapelméletet bár nem egészen Riccardo, sem Thornton elképzelése alapján. Vállalatát kezdettől fogva függetleníteni igyekszik a tőkések és a bankok befolyása alól. Adott körülmények között ily gazdasági princípiumok alkalmazásával nem csoda, hogy a Ford-művek rövid 30 év után a világ legjobban szervezett és legökonomikusabban prosperáló vállalatainak egyike lett.

Európa és Amerika gazdasági helyzete.

Sokat foglalkoztatja ma az embereket az Európában uralkodó gazdasági válság. Egyesek az uralkodó kapitalista renddel, mások Mai thus törvényeinek a realizálódásával magyarázzák. Azonban úgy a teóriáknak, mint a gyakorlati fölfogásoknak, rendszereknek számtalan példáját sorolhatnánk föl, amelyek ez általános jelenségnek magyarázatát, sőt orvosságát akarják adni.

Amikor az Európában uralkodó gazdasági válságról beszélünk, állandóan összehasonlításokat látunk és hallunk az Újvilág gazdasági viszonyaival. Érdekes megfigyelnünk azokat az idealisztikus fölfogásokat, melyek részint laikusoknak, részint szakembereknek az elképzeléséből erednek.

Európa, Amerika fölfedezése idejében, továbbá a XVI. és

a XVII. században Amerikát mint nyersanyagtermelő helyet használta ki, mondhatnánk rablógazdálkodással.

Ebben az időben Európában igen jelentéktelen volt az emberfölösleg. Munkanélküliségről nem is beszélhetünk, legföljebb szubjektív értelemben vett munkanélküliségről, amely igen természetesen ekkor sem volt elkerülhető. Az a kevés ember, aki Európában nem találta meg boldogulásának lehetőségét, vagy akik számára a politikai viszonyok az Európában való tartózkodást lehetetlenné tették, új reményekkel és újult energiával próbáltak szerencsét az új hazában.

Érdekes megfigyelnünk azt, hogy az új hazában az egzisztenciák minden fajtái találkoztak: az elmenekült sikkasztó a tönkrement arisztokratával, a földmunkás a politikai számkivetettel. De egy közös tulajdonságuk volt: vágy az érvényesülésre és a vagyonszerzésre.

Európában a XVIII. és a XIX-ik században az emberiség száma rohamosan szaporodott, a termelés azonban relatíve tökéletlen volt még (ezt előmozdította a céhrendszer hanyatlása). Ekkor lépett fel a XIX. század elején egy olyan gazdasági válság, amely érthetővé tette egy új gazdasági rendszernek a kialakulását, amely hivatva lett volna a gazdasági válság megoldására és megszüntetésére.

Az ipari forradalom, a gépek, a közlekedés tökéletesebb kifejlődése természetessé tették, hogy a munkanélküliek és a vállalkozó szellemű egyéb emberek kivándoroltak Észak-Amerikába. Ezekhez a vándorlásokhoz még hozzájárultak azok a hírek, amelyek az USA-ból szivárogtak ki és amelyek mesébe illő kincsekről, hihetetlen gazdasági perspektívákról beszéltek. Ezek a lehetőségek valóban nem voltak mesék, igaz ugyan, hogy ebben az időben, minthogy az USA-ban állandó harcok voltak úgy a benszülöttekkel, mint egymás között, azaz a különböző európai államok polgárai között, az emberi élet nem sokat ért.

Nagymértékben megváltozott a helyzet a XIX. század második felében. A szabadságharc, a déliek és az északiak harca az USA viszonyait nagymértékben konszolidálták. Érthető tehát, hogy az utolsó 50 évben több mint 30,000.000 (nagyrészt keresetképes) ember vándorolt ki Európából.

A XIX. század végétől kezdve a termelés az USA-ban olyan tökélyre emelkedett, amely a világháború Amerikára nézve előnyös kimenetelénél fogva az USA-t vezető világhatalommá tette.

A világháború után Európa és Amerika gazdasági szerepe megváltozott. Eddig, mint már említettük, az USA Európának nyersanyagtermelő helye volt, a földolgozott termékekkel pedig Európa árasztotta el úgy Európát, mint az USA-t. Most azonban az USA maga dolgozza föl nyersanyagait és erős konkurrenciát csinál Európa iparának, mezőgazdaságának és kereskedelmének röviden: Európát piacává teszi.

Az USA-ban az ipar rohamos fejlődése részint a nagyobb vállalkozó szellem, részint a természeti adottságok fokozottabb jelenléte és végül a munkásoknak az európaitól eltérő helyzete idézte elő.

Figyeljük meg tehát a továbbiakban azt a relációt, amely az európai és az amerikai munkás és a munkaviszonyok között fönnáll.

Az USA-ban aránylag könnyű földbirtokhoz jutni, ez pedig Thünen szerint főfeltétele annak, hogy a munkásság bére igazságos és természetes legyen. Ugyanis, ha a munkás nem keres eleget, úgy kis földet vesz, ami biztosítja megélhetését. Az extenzív gazdálkodás hozta magával a magasabb munkabéreket és egyben az „Economy of high wages"-t, a magas munkabérek gazdaságosságát. A konkurrenciánál fogva, a külföldet csak úgy sikerült legyőznie, ha magas bérek mellett olcsón árulta áruját. Ezt pedig csak úgy tehette, ha sokat törte a fejét gépeken, a gyártás egyszerűsítésén. „A magas munkabéreket nem tisztán gazdaságosságból fizette, de nagyrészt a munkaerőkínálat lanyha volta miatt, az alacsony árakra pedig a verseny kényszerítette."[1] Tehát igyekeztek a munkát a lëheèpségig leegyszerűsíteni az emberi munkát pedig gépekkel pótolni.

Thomas Brassey[2] határozottan bebizonyította, hogy a magas munkabér csökkenti a termelési költséget, ennek pedig természetes folyamánya az áru árának csökkenése. Tehát a munkás jövedelemtöbblete nem tisztán látszólag fog megnyilvánulni, hanem bére növekedésével az árak vagy csökkennek, vagy pessima causa változatlanok maradnak. Ezért termelhet a jobban fizetett amerikai munkás többet, mint az európai, de a priori evidenter többet is fogyaszthat. Shoenhof[3] szerint, minthogy az emberiség kb. 90° o -a a dolgozó osztály, ezek számára kell lehetővé tenni az életstandard emelkedését, amely cselekedet által biztosított bármely nemzet jövője.

Amerikában e tanok annyira vérré váltak, hogy a munkaadók egy szövetsége, a „National Industrial Conference Board" azzal indokolta a bevándorlás megszorítását, hogy a bevándorló munkás alacsonyabb bérrel megelégszik, kisebb a vásárlóereje, tehát csökkenti az árukeresletet.

A munkamódszerek gazdaságosságát F. W. Taylor és követői tudományos üzemvezetéssel akarták fokozni, minthogy azonban a teljesítményt a legkiválóbb teljesítményhez viszonyították, eredmény az átlagmunkás túlfeszített erőlködése és az életenergia kimerülése volt.

Ilyen eszmevilág volt uralkodó Ford ifjúkorában. A XX. század elején alapítási láz fogja el egész Amerikát. Fő cél volt

[1] Kertész Imre: Ford és a Fordizmus.
[2] Thomas Brassey: Works and Wages.
[3] J. Shoenhof: The Economie of high Wages.

a lelkiismeretlen nyerészkedés és minél kevesebb munka. Ekkor határozta el Ford, hogy az uralkodó rendszertől eltérőleg, a közönséget becsületesen fogja szolgálni.

Észrevette a tömegfogyasztás nagy jelentőségét és ehhez képest rendezte be gyárait a tömegtermelésre. Ezzel vásárlási lehetőséget nyújtott egy hatalmas, eddigelé gyönge vásárlóképességü tömegnek, más szóval elérte azt, hogy a tömeggyártással a kereslet mérvét megsokszorozta.

Igen természetes, hogy úgy Ford mint az egész amerikai gyáripar fölkeltette Európa érdeklődését, sőt ma már e rendszerek megvalósításával Európa úgyszólván minden államában kísérleteznek is.

Láthatjuk a mondottakból, hogy két különálló, különböző történeti kialakulású és különböző természeti adottságokkal bíró világrész áll egymással szemben.

Különbözők az emberek, különbözők a lehetőségek, különböző a termelés, de még a fogyasztás is.

Ha a továbbiakban az USA-ban uralkodó viszonyokról beszélünk, ezektől a szempontoktól tehát nem tekinthetünk el, sőt a továbbiakban fölhasználjuk az alkalmat arra, hogy e különbségeket bemutatni és megmagyarázni próbáljuk.

A korai kapitalizmus a XIX. század végétől kezdve mind nagyobb és nagyobb méreteket öltött, mind több és több visszaélésre adott alkalmat, amíg a háborúelőtti 1912—1914-es évek súlyos gazdasági válsága, a nagy háború alakjában ki nem robbant.

A háborúutáni viszonyok még nagyszerűbb bizonyítékát adják a mai gazdasági rend hibáinak. Európa, mely mint említettük, eddig a világgazdaság vezetője, irányítója volt, még ma (12 évvel a háború befejezése után) sem tudta gazdasági erőit rendezni és így történt, hogy az összes világrészek közül a legsúlyosabb gazdasági helyzet éppen itt van.

Minthogy azonban ma az egyes világrészek annyira erős és állandó kapcsolatot tartanak fönn, a világkereskedelem szálai pedig annyira össze vannak fonódva, hogy egy világrész sem akarja, de nem is tudja magát egy másik világrész gazdasági viszonyaitól függetleníteni, nem igaz, sőt nem is lehet igaz, hogy Amerikában a jelen gazdasági viszonyok olyan rózsásak volnának, amilyennek azt igen sokan lefestik.

Valóság az, hogy Amerika a háború alatt szinte hihetetlen mértékben fejlesztette iparát, mezőgazdaságát és kereskedelmét, sőt ma egyelőre Anglia pénzügyi hatalmát is nagyrészben elkaparintotta azáltal, hogy kölcsöneivel egész Európát adósává tette.

Mindamellett 1920-ban az említett okoknál fogva nem kevesebb mint 5,000.000 munkanélkülit tüntetett föl a hivatalos statisztika, ami bizony a népesség körülbelül 4%-a.

Az USA a háború után, sőt már közvetlenül a háború előtt is észrevette, hogy termelése mindnagyobb mértéket öltvén, pia-

cait az egész világon er,ősen kell szerveznie. Ebben segítette az európai államok állandó hatalmi és gazdasági versengése, amire misem jellemzőbb, minthogy a vámuniós egymáshoz közeledésnek még csak a nyomait sem találjuk.

Racionalizálás és a munkatudomány keletkezése.

A föntiekben említett körülmények között nem csoda, ha az amerikai ipart hamarosan átszervezik, vagy ahogy azt ma nevezni szokták „racionalizálják".

Az iparban domináló faktor a gép. A gép eleinte az emberi mozdulatokat utánozta, de lassan attól erősen eltért. Az automatagépek például körmozgást végeznek. Ezek bevezetése eredményezte a munkafolyamat leegyszerűsítését. Ahol eddig gépek nem voltak alkalmazhatók, ott a speciális szakmunkák egész sorát elvégzik ez automaták.

A nyersanyagkitermelés, a piacok szervezése, az árak kialakítása és a kereslet és kínálat szabályozása magával hozza az ipari koncentráció különböző fajtáit.

Bármennyire is fejlődött azonban a technika, az emberi munkaerőt még sem sikerült kiküszöbölni. Termát igen sok gondot okoz ennek igénybevétele és az igénybevétel miként je. Az emberi munka tanulmány tárgya lesz, kialakul a munka tudománya. Igyekeznek megfelelő eszközökkel és szervezéssel lehetővé tenni a munka legnagyobb hatóképességű kihasználását, anélkül hogy a munkaerőt szolgáltató emberi szervezet ezáltal sérelmet szenvedne.

Ezen rendszerek és ipari szervezési módok között legérdekesebb és talán a legjobban elterjedt a „racionalizálás". Itt már a termelőeszköz elkülönül a munkától és az előbbi mint tőke szembehelyezkedik az utóbbival, mint munkabérrel. Az első perszonifikátora a kapitalista tőkés, a második a proletár munkás. Hogy ez a szétszakadás milyen következményekkel járt, azt még többször alkalmunk lesz megvitatni. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a termelőeszköz elválása a termelőerőtől a tőkehaszon és munkabér nagysága fölött való igen elkeseredett harccá fejlődött.

Ma uralkodó elem a tőkés, cél a profit növelése. Ez elérhető a munkatárggyal, a munkaeszközzel és a munkaerővel. A legkisebb változtatás e három közül bármelyiken, kihatással van a három tényező bármelyikére, de különösen az emberre.

Mindamellett ez a szempont nem akadályozhatja a tőkést az ipari munka tökéletesítésében, sem az árú olcsóbbátételében, ha a profit növeléséről van szó. „A munkaerőre csak annyiban van tekintettel, amennyiben az élettani és fizikai törvények —

a munkaerő folytonossága és használhatósága szempontjából őt erre kényszerítik".[4]

1862—63-ban az angol ipar közel van az összeomláshoz. Erre a gyárosok átszervezik a termelést, leszállítják az előállítási költségeket, gépeket helyeznek üzembe és *csökkentik a munkabért.*

Marx az átalakulás eredményeit a következőkben foglalja össze:[5] „A termelőképesebb és kiterjedtebb gépezet, összpontosult a kevesebb számú kapitalista kezében. A gépek száma csökkent, de a termelés növekedett — lévén a modern gépek teljesítménye nagyobb —, mindamellett a munkások száma csökkent".

A szervezésnek mindeféle eszközét fölhasználták, de az eszközök úgyszólván egyáltalán nem változtak.

Maga a racionalizálás észszerűvétételt jelent. Az eddig észszerűtlenül folytatott termelés helyett a racionalizálás a termelés szabályozását, a munkaeszközök és munkaerők tökéletesebb szervezését tűzte ki céljául. Terjesztői kiváló üzemi szakemberek, abszolút ökonomikus szellemmel átitatott és erősen a kapitalizmus céljainak hatása alatt álló emberek.

Igen nagy gyengéjük egyoldalú szempontjuk, a szociális érzék csekély volta. A munkásság érdekeit vagy nem nagyon ismerik, vagy nem igen törődnek azzal, hogy megismerjék. A racionalizmus hibái is innen adódnak. Elfeledkeztek arról, hogy a főbajok nem a szervezési, üzemvezetési és nem tisztán helytelen gazdálkodásból folyó bajok, hanem az általános gazdasági föltételekben és a világgazdasági egységek egymáshoz való viszonyában rejlenek.

A kapitalizmusban leledző hibák, a helytelen gazdasági elvek és a tőke túlságos fölhalmozódása elkerüli figyelmüket. De megfeledkeznek arról is, hogy a termelésnek nem egyedülálló célja a profitszerzés, hanem éppen a fogyasztás tökéletes kielégítése és hogy a termelésnek általuk propagált módjai mekkora munkanélküliséget és a munkanélküliség mekkora nyomort idézhet elő. A racionalizmus eredménye sok egyéb következménytől eltekintve a társadalmi rétegek egymástól való teljes elkülönülése is lehet.

Az észszerűsítésnek tehát a gazdasági rendszer megváltoztatásából kellene kiindulnia. A gazdasági föltételekben mutatkozó hibákat tehát egymás hátrányára igyekeznek pótolni (például kartell, tröszt stb.), vagy a termelés szűkebb keretein belül akarnak változtatásokat eszközölni.

Így tulajdonképpen a racionalizálás nem más, mint „korlátok közé szabott termelő folyamat"[6] Hogy ez nem vezethez észszerű termelésre, azt jól láthattuk az angol textilgyárosok 1863-ban

[4] Rudas Béla: „Túl a Fordizmuson".
[5] Marx: Das Kapital. 1. 377 oldal.
[6] Rudas Béla: „Túl a Fordizmuson".

végrehajtott racionalizáló tevékenységéből, amely nem állott másból, mint hogy *a teljesítményt és a termelést fokozták munkáslétszámcsökkentéssel.* A racionalizálás mindenütt hasonlóképpen ment és megy végbe.

Taylor és a differenciális akkordbér.

Taylor' abból indul ki, hogy a meglevő eszközök nincsenek eléggé kihasználva. A munkát alaposan meg kell figyelni, hogy észszerűbbé és jobban kihasználhatóvá váljék.

Egész matematikai tanulmányokat végez, amíg megalapítja a róla elnevezett differenciális munkabérrendszert.

Princípiumai (melyet sem ő, sem követői a gyakorlatban nemigen alkalmaztak): jó üzemvezetés, magas bér, olcsó termelési költség. (Mint látni fogjuk, ezeket Ford alkalmazta eddig relative a legtökéletesebben.) Taylor a munkát annyira alkatelemeire bontotta, hogy annak fölhasználását rendszerben foglalván, megveti a munkatudomány alapját. A munkaerő nem gazdaságos fölhasználása szerinte a következő okokra vezethető vissza:

1. Azon hit, hogy a gép a munkások tömegeit megfosztja a kenyértől.

2. A munkást a hiányos üzemi és fölügyelői rendszer bumlizásra kényszeríti.

3. A nem gazdaságos hagyományrendszer, mely mellett a munkások erejük javát elpazarolják.

Hogy e hibákat kiküszöbölje, stopperórával méri a mozdulatokat, amiáltal a rosszul, vagy egyáltalában ki nem használt időt igyekszik kiküszöbölni, *Itt közel jár ahhoz, hogy az embert gépnek tekintse.* Nem vesz tudomást arról, hogy a munkában az emberi szerkezet nem hasonlítható össze a gép szerkezetével. *Az emberi szerkezetben előforduló hibák* (betegség, gond, kimerültség) *nehezebben találhatók meg,* sőt gyakran nehezebben orvosolhatók, mint *a gép szerkezetében rejlő hibák.*

(E rendszer hatása nagyszerűen tapasztalható Ford-nál.)

E tekintetben Gilbreth[8] amerikai mérnök messze fölülmúlja. Gilbreth az építőmunkások mozdulatait tette megfigyelés és kísérlet tárgyává és többek közt elérte azt, hogy a falépítő kőműves óránként 120 tégla helyett 450-et tudott fölrakni. Taylor arra törekszik, hogy minden munkás a képességei maximumának megfelelő legmagasabb jellegű munkát kapja, miáltal nyilvánvalóvá válik, hogy az általa fizetett bérek csak viszonylag véve nagyobbak.

Megállapítja a leggyorsabb munkás munkája alapján az elvégzendő munka mennyiségét (penzumot). Természetesen a

[7] 1856-1915.
[8] 1868—1924.

napi penzumot egy, de rendszerint csakis egy munkás tudja elvégezni: a legügyesebb, vagy a legerősebb. így sikerült elérnie, hogy a teljesítményt 3—400%-kal javította. Ezzel szemben a napibér legföljebb 100%-kal emelkedik. Ámde ezt — mint említettük — csak a legkiválóbb munkás éri el. Ha — ami ritka eset — ai munkás a napi penzumnál is többet produkál, úgy jutalomban részesül.

Igen ám, de az átlagmunkás (alatta oly munkást értek, aki a képességeinél fogva sem meg nem haladja, sem el nem marad a közepes teljesítménytől) nem feltétlenül tudja az eredeti teljesítménynek 3—5-szörösét adni.

A bajok azonban ott kezdődnek, hogy Taylor mindazok munkabérét fokozatosan alacsonyabban állapítja meg, akik a napi penzumot megközelítőleg el nem végzik, vagyis az általa normálidőnek nevezett időnél lassabban dolgoznak.

A munkással munkája megkezdése előtt közlik a kiadott munka elvégzésére szánt legrövidebb időt, *sőt hogy önmagát kontrollálhassa, közlik üele még a részleiidöket is.* Ez a híres *különbözeti bérrendszer.*

Amint az a dolog természetéből következik, e rendszer az ipar terén óriási változásokat idézett elő. Taylor ezidőben a Betlehem-műveknél végzett kísérleteket. Először a lapátolásngl próbálta ki rendszerét. Megállapította, hogy a legteljesebben a munkaerőt úgy tudja kihasználni, ha az eddigi lapátok helyett olyanokat alkalmaz, amelyek teherbírása körülbelül 9 kgr. súly. Ennél lényegesen nagyobb súly túlhamar kifárasztotta a munkást, kevesebb pedig a teljesítmény rovására ment. Háromévi kísérlet után az eredmény az volt, hogy a munkások száma 4—600-ról 140-re csökkent. A napi átlagos teljesítmény 16 tonnáról 59-re emelkedett, az átlagbér pedig 115 8-ról 188 S-ra emelkedett. Megtakarítás az első évben 36.417 S.

Tehát mit látunk mindezekből? *A Taylor-rendszer egész tömeg munkástól üonja el a munkalehetőségét,* ami a termékenység túlnagy mérvénél fogva a rendszer természetes következménye. Mindemellett *a megmaradt munkásság jövedelme is relative* (a nagyobb teljesítményhez képest) *csökkent.*

De ne feledkezzünk meg e rendszer erkölcsi és fizikai következményeiről. Mindenekelőtt *sérti a munkás önérzetét,* hogy állandóan a háta mögött áll valaki, aki minden mozdulatát ellenőrzi vagy azokat kifogásolja. Különben is az ilyen ellenőröknek olyan tapintattal, emberismerettel és szociális érzékkel kell bírnia, ami csak hosszas tapasztalattal érhető el, úgyhogy egy ilyen ellenőrkiválasztáson fordul meg a rendszer kibírható vagy kibírhatatlan volta. Bátran mondhatjuk azt is, hogy az ilyen képességekkel rendelkező ellenőr (controller) szinte elérhetetlen vagy csak véletlenül található.

Mindazon munkások, *akik elérik a napi penzumot, a többinél aránylag sokkal többet keresnek,* különösen ha sikerül még a jutal-

mat is elnyerniök. Így tehát a többi munkásból sikerült az irigység érzetét kiváltani. Miért? Mert ugyanaz a munkás a Taylor-rendszer bevezetése előtt ugyanannyit keresett, mint a többi, aki a penzumot jelenleg nem bírja elvégezni.

Hiszen alig van relativebb valami, mint az emberi erő. Kisebberejű ember néha 5—10-szeres energiakifejtéssel sem tudja elérni azt, amit nagyobb fizikumú társa esetleg minden megerőltetés nélkül elér. Dehát nemcsak erkölcsileg hibás és hátrányos e rendszer, de hibás a munkásság fizikai kapacitását illetőleg is. A munkások mindegyike ugyanis igyekszik nemcsak a penzumot, de még a jutalmat is elérni. Attól eltekintve, hogy ezt keresztülvinni nem tudja, ehhez *oly erőt kellene kifejtenie, hogy még a legtökéletesebb táplálkozással sem tudná pótolni erőit.* Olyanná válik mint egy gép, melyet a megengedettnél erősebben, illetőleg gyorsabban hajtanak és amely ennélfogva igen hamar elkopik, tönkremegy. De rendszerint *önmagával sem tud megbékülni* a munkás, mert a penzumot még akkora erőkifejtéssel sem képes elérni.

Ha föltételezzük, hogy a munkás 20—30 évig volt képes dolgozni a Taylor-rendszer életbe lépte előtt, úgy annak bevezetése után 10—15 évi munka után föltétlenül minden erejét elhasználja.

Hibája még a differenciális akkordbérrendszernek, hogy *leginkább csak egymmü jellegű homogén munkáknál alkalmazható, továbbá oly gyáraknál és egyéb ipari vállalatoknál, melyek többékevésbé változatlan* és *folytonos termeléssel bírnak.*

Taylor maga az átlagos 368 %-os teljesítményhez képest a csupán 60 %-os béremelést igen helyesnek tartja. Szerinte ugyanis a nyersvasberakó „kuli-típus“ nagy testi és kicsi szellemi erővel rendelkezik.

A munkás nem fárad el jobban mint bármely egészséges munkás más munkától, legföljebb ha a penzumot helytelenül állapították meg. Végül azt tartja, hogy nem a munkás jóakarata, kezdeményezése, vagy veleszületett éleselméjűsége hozta létre a nagyobb teljesítményt, hanem a nyersvasberakás tudományának az ismerete, amelyet valaki más épített föl és amelyre más oktatta őt ki. Továbbá a 60 %-os béremelés nem ötletszerű, de elfogulatlan bírálás eredménye. Tehát a munkás még végeredményben szerencsésnek mondható.

Taylor elfelejti, hogy *a munkaerőt mégis csak a munkás adja,* az pedig a termelés elengedhetetlen kelléke. Másrészt pedig a gyárosok azért fizetik meg jobban azt a mérnököt, aki a műit kasokat a nagyobb munkateljesítményre kényszeríti, mert így csak egy embert kell részesíteni a többtermékből, nem pedig az azt létrehozó összes munkást, akiknek ilyen körülmények között egyáltalán nem érdekük a termelés fokozása.

Különben is Taylor ez állításai kézzelfogható szofista frá-

zisok, melyeket Edgar Atzler[9] akként cáfol meg, hogy: „Taylor az emberi erőt az emberi test és szervezetnek pontosabb ismerete nélkül túlságosan ki akarja használni és a legnagyobb teljesítményt akarja kipréselni“. Ebből a tudománytalan kiindulásból fakadnak egyéb súlyosan téves és terhes intézkedései is. Való tény, hogy vannak előnyei is Taylor differenciális akkordbérrendszerének. Ha egy munkás ugyanis a termelés valamely ágában specializálódik (ami a Taylorizmus természetes következménye), értéke — illetőleg munkájának értéke — erősen megnő azáltal, hogy nehezebben cserélhető föl, pótlásáról nehezebb gondoskodni. E tényből következik hogy a Taylor-féle differenciális akkordbér szerint dolgozó munkások relatíve a legsikeresebben sztrájkoltak.

Fordizmus és Taylorizmus.

Ford éppűgy mint Taylor az *üzemi költségek és a termelés olcsóbbátételén fáradozik.* E célből ő is a fölösleges időt akarta kiküszöbölni, amely, mint látni fogjuk, teles mértékben sikerült is neki.

Ford azonban eredményeit gyakorlati tapasztalatokkal érte el — amint azt ő mondja — szemben Taylor tudományos rendszerével. Mindamellett Ford újításai, gyakorlati eredményei nem a termelés tökéletesítésében, sem a munkaerő tökéletes kihasználásában kulminálnak. Ford — kiváló üzleti szellem lévén — a reklámírozást nagyszerűen fogta meg, sőt a közönség pszichéjét is alaposan kellett ismernie, hogy azt oly mesterien megnyerte céljainak, de az eladást is mondhatnánk művészetté fejlesztette. Ebbeli ténykedései azonban tárgyunkon kívül esnek. Nejn_ieiedkezhe.tünk .meg arróLhogy *a Fordnak tulajdonított ö§£zes~ teüékenységek nem^s^sdüLJEjiid^. Jiau£m~~az~xuùdix^^&esx€ëisJQgaJxdL “tgen—teiíe^e^^^zoiösign^^o^zo^heiöL·* (Vezetőségben magyar mleTrrrökök is vannak.) Hiszen Ford híres két könyvét sem ő írta állítólag, hanem egy vezető embere, Samuel Crowther. A Fordizmusban megtaláljuk a munkatudomány legtöbb eredményét, hiszen *a mozdulatok teljes leegyszerűsítése és kihasználása, a munkamegosztás non plus ultrája, a Ford-müvek specialitása.*

Ford tökéletesíti a „folyómunkát“, melyet először Chikágóban egy nagyobb húsföldolgozó üzemnél alkalmaznak. E munka lényege, hogy a termelés kezdettől fogva egészen annak befejezéséig annyira folytonos, hogy egy épületben az alkatrészek egyik műhelyből a másikba kerülvén, az utolsó műhelyből a gép útrakészen kerül az autóparkba.

Ford saját maga termeli nyersanyagaizt. Ezzel több célja

[9] Prof. Edgar Atzler: Aufgaben und Ziele der Aibeitsphisiolcgie (Die Arbeit. 1926 szept. 15.)

van. Mindenekelőtt a termelés aránytalanul olcsóbb, ha maga a földolgozó üzem állítja elő a nyersanyagot. De célja volt az is, hogy ne legyen kiszolgáltatva a nyersanyagszolgáltató üzem szeszélyeinek. A nyersanyagelőállító üzemeknél esetleg előforduló tömeges munkabeszüntetések így az üzem működését nem akadályozzák. De nem akadályozzák egyéb körülmények sem, mint például üzleti spekulációk, hirtelen áremelések, amelyek egyébként igen könnyen bekövetkezhetnének. A közvetítő kereskedelem kiküszöbölésével, úgy az előállítási, mint az eladási árak is nagymértékben olcsóbbak lettek. A vállalat üzletmenetében fő princípium a takarékosság, amire misem jellemzőbb, minthogy a hulladékok eladásából 1925-ben 4,000.000 % bevétel volt.

s- A szállítási költségeket csökkentendő, igyekeztek a gyártást lehetőleg a nyersanyagforráshoz közel eszközölni, míg a szerelési munkát közvetlenül az eladási piacon végzik. Ezért állítottak föl a világ úgyszólván minden nagyobb városában szerelőtelepeket.

A folyómunka, a nyersanyag és a szerszámoknál véghezvitt változtatások természetesen, amint azt általában a racionalizálásnál látjuk, igen sok munkaerőt tettek fölöslegessé. A futószalag még a legrövidebb ideig tartó mozdulatokat is kiküszöböli. Mindent a gépek végeznek, ahol pedig ez egyelőre lehetetlen, ott a szakmunkát Ford a lehető legapróbb részletekre bontva egyszerű, gépies mozdulatokkal helyettesíti emberrel a gépet. (Ford egyébként is az emberekkel szemben úgy viselkedik, mint a gépekkel.) A folytonosság e munkáknak is nélkülözhetetlen eleme.

E rendszernek hátrányait és sokszor embertelen voltát a következő példával illusztráljuk: Mint említettem, oly helyen, ahol gép nem vehető igénybe, azt emberrel helyettesítik. Itt természetesen az embernek úgy is kell működnie, mint a gépnek, tehát a legkisebb zavar, tartson ez akár egy másodpercig is, teljesen megzavarhatja az üzem folytonosságát.

Képzeljük el, hogy valamelyik munkásnak egy reggel meghal a gyermeke. Misem történhetik meg könnyebben, mint hogy a munkaidő alatt egy pillanatra megfeledkezik a munkájáról. Ha azonban ez a pillanatnyi megfeledkezés még egyszer-kétszer megismétlődik, úgy a Ford-művek a munkást állásától elmozdítják.

E rendszerrel egyet elér Ford, tudniillik, hogy *kiküszöböli a szakmunkást.* Hiszen olyan egyszerű a munka, hogy ezeket a *mozdulatokat bárki egy-két nap alatt teljesen megtanulhatja.* Tehát így nem okoz nagyobb nehézséget, ha a munkást elbocsátja, mert azt bárkivel — még nem munkással is — azonnal pótolJiatja.

A Ford-üzemeknél a munkáknak alig 15%-a nehéz munka, 40—45%-a normálerejű embert igénylő munka és átlag 40—45%

nem igényel testi erőt, itt aztán Ford alkalmaz kéz-, láb-, szemnélküli stb. munkásokat is.

Ford nem alkalmazza a differenciális akkordbérrendszert, hanem napi- vagy órabért fizet. Nem végez komplikált munkabérszámításokat. Nem a munkás képességeitől függ az elvégzett munka, sőt a képességek még a bér megállapításánál sem játszanak lényeges szerepet. Minthogy itt mindenki egy-egy gépalkatrészt helyettesít, a gépek pedig előre ismert napi termelést produkálnak, *itt maga a gyár szabja meg a termelendő munkamennyiséget. A munkások kénytelenek az iramot állandóan betartani, vagyis annyit termelni, mint azt az üzem tempója megkívánja.* Ha ezt nem bírják — esetleg a fönntemlített oknál fogva —, úgy bekövetkezik az elbocsátás.

Misem érthetőbb, minthogy e monoton, hihetetlenül primitív, de mindamellett a legnagyobb figyelmet igénylő munka igen sok ember számára elviselhetetlen. 1914-ben, amikor még a munkásnak relatíve nagyobb értéke volt, 14.000 munkás dolgozott Ford-nái. Hogy e létszám teljesen és állandóan be legyen töltve, egy év alatt nem kevesebb mint 53.000 embert kellett újonnan fölvennie, mert a régiek nemigen bírták átlag 3 hónapnál tovább. Ford ezen munkabéremeléssel és jóléti intézmények bevezetésével segített. Segítségére jött még a jelen gazdasági helyzet is, amikor az egészség másodrendű szerepet kezd játszani az életfönntartás küzdelmeiben és amikor a beözönlő külföldiek az USA-ban uralkodó munkabéreket csökkentik, a munkanélküliséget pedig növelik.

„így aztán, míg aTaylor-féle üzemvezetés lényege; viszonylag magas bérek és kis önköltség, addig Ford elve: az állandó árcsökkentés és az abszolút magas bérek.“[10]

Ha végeredményben összehasonlítjuk Ford működését Tayloréval, úgy mingyárt látjuk, hogy *Ford a Taylor-rendszert tökéletesebbé, sőt valamivel humánussabbá tette.* Taylor ugyanis csak a kiváló erejű vagy ügyességű munkásnak jelent előnyt, de mit ér a kevésbé ügyes vagy erős munkás szempontjából? Fordnál ez úgy alakul át, hogy a *tempó a munkás képességei után van megszabva* és a munka inkább türelmet és szolgai természetet, mint fizikai erőt kíván. (A munkást nem szabad, hogy bántsa ez a szolgai, szellemi képességet egyáltalán nem igénylő munka.)

A kapitalista termelési rendszer valóságos mintapéldája Ford rendszere. Míg Taylornál olyan nehéz a munkást betanítani, hogyha már egyszer beletanult, igyekeznek megtartani, mert igen nehezen pótolható, addig Fordnál minden munkás, bármikor, a legkisebb munkazavar nélkül pótolható.

Mindezekből láthatjuk úgy a Taylor, mint a Ford által létesített rendszerek nem annyira a munka tökéletes kihasználását, vagy a munkaerő tökéletes és a mai kapitalista gazdasági rendbe

[10] Gottl-Ottlilienfeld: Fordismus?

illő szervezését vitték előre, mint a munkás kihasználását. Nem is csoda tehát, hogy e rendszereknek úgy Európában, mint Magyarországon való bevezetése ellen a magyar munkásság olyan hihetetlen ellenszenvet tanúsít. (Az óbudai hajógyárban, amikor a Taylorizmust be akarták vezetni, a munkásság sztrájkba lépett.)

Szocializmus és Fordizmus.

Mielőtt összehasonlítanánk e két egymással ellentétes irányt, meg kell állapítanunk, hogy *míg a szocializmus gazdaságelméleti, illetőleg gazdaságpolitikai eszme, addig a Fordizmus a kapitalizmusnak egyik gyakorlati megnyilvánulása, gazdaságtechnikai irány.*

A mai gazdasági válság, amely nem újkeletü, de már jó 100 éve ránehezedik Európa gazdasági életére, tette lehetővé, sőt szükségessé azt, hogy a tanok, rendszerek és gyakorlati próbálkozások egész tömege alakult ki. Cél: a gazdasági válság megoldása volt, de egyben harcot jelentett az uralkodó kapitalista gazdasági rendszer ellen vagy mellett.

Mikor a Fordizmust hasonlítom össze a szocializmussal, Fordizmus alatt részint a Ford által megvalósított gazdasági irányelveket, részint Ford követőinek a racionalizmus és a munkatudomány terén Ford princípiumai alapján kifejtett gazdasági tevékenységét és egyben mint, már említettem, a kapitalista gazdálkodás egy pozitív megnyilvánulását értem.

Maga a szocializmus mint fogalom igen nehezen definiálható. Tagadhatatlan, hogy ma mindenki beszél a szocializmusról és mindenkinek van valamelyes képzete, amiről azt hiszi, hogy az a szocializmus. Ámde ha külön-külön vesszük az embereket és kérdezzük őket, akkor rájövünk arra, hogy ahányan vannak annyiféleképen képzelik el a szocializmust. Nemcsak laikusokról áll ez a megállapítás, hanem tanult, képzett emberekői, sőt szakemberekről is. Bernstein, a híres német szocialista egyik előadása előtt a hallgatóságot fölkérte arra, hogy egy cédulára írják föl az általuk a szocializmusról alkotott definíciókat. Nem is kell mondanunk, hogy a meghatározások úgyszólván kivétel nélkül különbözők voltak. Természetesen lényegbevágó különbségek nem voltak. Bernstein ezt azzal magyarázta, hogy a kiinduló pontok különbözők lévén, mindenki más-más oldalról vette szemügyre a kérdést.

Meyer Konversationslexikonjában a szocializmust úgy magyarázza, hogy az *összefoglalása mindazon mozgalmaknak, melyeknek célja a társadalomban uralkodó osztályellentétek megszüntetése,* szükebb értelemben *„az a nemzetgazdasági rendszer, mely a magántársadalmi állapotot terüszerű rendszabályokkal kívánja átalakítani a kollektív tulajdon alapján“.* Tehát itt a szocializmus több mint mozgalom rendszer.

Vessünk előbb egy rövid pillantást a szocializmus történetére és tüstént meg fogjuk látni a definíciónk relatíve helyes voltát. A XIX. század 30-as éveiben merült föl elsőízben a szocializmus. Vannak, akik azt állítják, hogy Owen Róbertnek a működésével, mások szerint Saint Simonnak, a nagy társadalombölcsésznek a kezdeményezésével. Úgy Owen, mint Saint Simon nagyon radikális elveket vallottak. Egyik sem volt kommunista, sőt ellenségei voltak az osztályharcnak. Etikai alapra helyezkedtek, elméleteiket pedig mint gyakorlati irányú javaslataikat etikai szempontokra építették föl.

Mindenesetre a szocializmus szó bevonult az irodalomba. Louis Reybaud az 1830-as években egyik művében egész sor szocialista rendszert sorol föl. Franciaországban Reybaud hatása alatt rendkívül sok ajánlatot tettek arra, hogy a szocializmus új formáit gondolatilag megszerkesszék.

Marx és Engels 1847—48-ban a „Kommunista kiáltvány"-ban bírálat tárgyává tették a feudális-konzervatív-burzsoá-szocialízmust, tehát egész sorát a különböző szocializmusoknak.

Az 1848-as forradalmi idők beviszik a szocializmust a politikába is. A radikális köztársaságiak Franciaországban szociális demokratáknak nevezik magukat (democrats sociales), habár elveiknek a szocializmushoz vajmi kevés közük van. Mindenesetre a szocializmus szó most már egy nagy francia párt zászlóját díszíti. Egyébként a democrats sociales szóból képezte Kinkel Gottfried, a demokrata német költő, a szociáldemokrata szót.

A XIX-ik század közepén Kingsley, a híres angol költő reformátori iskolát alapított, melynek célja a szocializmus elveinek a kereszténység segítségével való keresztülvitele.

Új fejezet kezdődik a szocializmus történetében 1863-ban, Lassalle Ferdinánd fellépésével. Lassalle a szocializmusból mozgalmat csinál, melynek fő céljai az általános titkos választójog és az államilag támogatott termelőszövetkezetek.

1872-ben híres társadalomtudósok és nemzetgazdák megalapították a „katedraszocializmust". Ez irányt azért nevezték katedraszocializmusnak, mert az irány képviselői minden politikai harctól távol tartották magukat.

Ez időben alakul ki a kereszténységszocializmus, amelynek Angliában nagy pártja is keletkezett. E párt eleinte tulajdonképen „szociális-konzervatív" volt és később nevezték el a katolikus szociálreformerek és a konzervatív pártirányzatú protestáns agitátorok kereszténységszocialista pártnak.

Mindezekből láthatjuk, hogy a szocializmus igen sokféle alakban szerepel, akár mint szó, akár mint fogalom.

A szocializmus elméleti megalapítói végeredményben Marx és Engels. Ugy Marx, mint Engels ellenségei voltak a rendszercsinálásnak és így egyik sem adott határozott definíciót a szocializmus fogalmáról, bár Engels magyarázatát adja annak, hogy milyen megismerésből fakadt a szocializmus. Szerinte „A modern szocia-

lizmus tartalmában egyrészt annak a megismerésnek az eredménye, melyet a mai társadalomban uralkodó osztályellentétek, a birtokosok és a nincstelenek, a kapitalisták és a bérmunkások ellentéte, másrészt a termelés helytelenségei váltottak ki.

A kapitalisták és a bérmunkások harca onnan indul ki, hogy a termelő munkás termelőerejéért nem kapja meg a megfelelő ellenszolgáltatást a gyárostól, illetőleg egyéb munkaadótól, aki tehát jogtalanul jut egy úgynevezett értéktöbblethez. E harc azonban, mely az értéktöbbletért folyik nem csak a munkások és a kapitalisták, de maguk a kapitalisták között is folyik, sőt mindig élesebbé válik. Ezekből a versengésekből következik aztán be a gazdasági válság, melyet legjobban természetesen a bérből vagy fizetésből élő közönség érez.

Marx és Engels szerint a fejlődés oda konkludál, hogy az ipar mindig kevesebb emberkezében összpontosul, ezek mindig nagyobb és nagyobb monopóliumokhoz jutnak, úgyhogy végül már az ipar kisajátítása, szocializálása igen könnyen fog menni. Ezt valóban látjuk a kartellek, trösztök, pulok, ringek és szindikátusok, tehát a munkaadók tömörüléseinél. Amerikában például valóban az ipar, mégpedig a nagyipar, a lakosság igen jelentéktelen hányadának a kezében van. Marx és Engels szerint az e folyamat közben hatalmasan megnövekedett proletariátus pedig kezébe veszi a hatalmat az államban és a termelésben és átalakítja az egész társadalmat az összesség céljainak megfelelően.

Ez nagyjában Marx és Engels elképzelése.

A modern szocializmus most már e fejlődési fokokat magyarázni, a proletárokat pedig nevelni igyekszik, hogy a társadalmasítás idején rendelkezzen azon intelligenciával, szakképzettséggel, melyet a jövő tőle, mint minimumot kíván.

Itt jutottunk el ahhoz a ponthoz, amikor joggal kérdezhetjük, mi is az a szocializmus?

Mi elfogadjuk azt a definíciót, mely szerint *a szocializmus olyan társadalmi állapot, melyben a kollektív tulajdon alapján, általában az összesség eszközeivel gazdálkodnak.*[11]

Mindezekből azt látjuk, hogy a szocializmust az uralkodó kapitalista gazdasági rend hozta létre. A kapitalizmus nem hozta közelebb, sőt igen erősen eltávolította egymástól a társadalmi osztályokat. Ma, ha a társadalmi rétegek egymáshoz való viszonyát nézzük, úgy szembetűnő az a tátongó ür, amely azok között jelentkezik. Igaz, hogy a liberalizmus létesített hidakat, melyek e differenciákat áthidalják, vagy legalább is csökkentik, de ezt csak igen kevesen használhatják ki, lévén a liberalizmus a kiváltságosak rendszere. A liberalizmus ugyanis nem veszi figyelembe, hogy a személyi és testületi érdekek még az anyagi haszon körén belül is gyakran összeütköznek, az egyén pedig anélkül, hogy valami szolgálatot teljesítene, mindenféle mesterkedéssel haszonra tehet szert. A ki-

[11] Das Handbuch der Sozialwissenschaften.

váltságosok alatt egyébként azokat értem, akik a liberalizmus rendszere mellett tehetségükkel vagy erejükkel le tudják a többieket gyűrni. Ez a rendszer iehát nem vesz tudomást az átlag, illetőleg az átlagon aluli emberekről. Finomabb kiadásban spártai rendszer, a különbség az, hogy Spártában a gyöngét csecsemőkorában, a liberalizmus szerint felnőtt korában ölték meg, illetve annak megélhetését lehetetlenné tették.

A szocializmus már *védelmébe veszi az átlagembert is,* de egyáltalán *az embert,* tekintet nélkül annak kvalitásaira. E védelmet maguknak az embereknek a kollektív együttműködése szolgálja és „téves az a fölfogás, hogy a szocializmus az egyéni tehetséget nem részesíti előnyben vagy hogy az ambíciót csökkenti.“[12]

A Fordizmus már a kiindulópontjában megmutatja kapitalista jellegét, sőt mint tipikus kapitalista rendszer, nemigen enged tért az egyéni rátermettségnek, amelyben segítségére van a modern, talán túlságosan fejlett munkamegosztás.

Föltételez egy tömeget, amely a „közönség számára termel“, melyből az anyagi hasznot a közönség, tehát maga a termelő munkásság is élvezi. Ezen elv tökéletes megvalósításában még az idealista szocialisták elveivel is alig ellenkeznek.

Mindezekből láthatjuk, hogy a Fordizmusnak egyik legnagyszerűbb elve az, hogy észreveszi a munkásságot is, annak az átlagosnál is több figyelmet szentel, de ami a legfontosabb — *és amiért* figyelmet fordít a munkáságra — meglátja benne a fogyasztóközönséget. Észreveszi tehát, hogy van egy társadalmi réteg és pedig az? amely az össznépesség nagyobb hányadát teszi ki: a bérért, illetőleg fizetésért dolgozó munkás illetőleg alkalmazottak osztálya. Ha ezek mint vásárló közegek, olyan anyagi körülmények közé jutnak, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy valóban vásárolni tudjanak, úgy az ipar új fogyasztóosztályt nyer.

A Fordizmus a racionalizálás útján ki is mutatja, hogy bizonyos produkció — rendszerint azonban sajnos erőntúli produkció — mellett a munkabér relatíve kicsiny emelésével ez meg is valósítható. Hiszen Fordnak magának egyik legkiválóbb fogyasztóközönsége saját alkalmazottai és munkásai. Ezen elv ideális megvalósítása határozottan segítene jelen gazdasági helyzetünkön. Előnyére volna úgy a munkaadónak, mint a munkavállalónak.

A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a termelés, bár együttesen — társadalmian — történik, az eredményben mégis rendszerint vagy csak egy ember, vagy pedig az embereknek csak igen csekély része részesül.

Lehet, hogy Ford a legambíciózusabb munkásnál is többet dolgozik, lehet, hogy a legtehetségesebb mérnökénél is tehetségesebb mérnök és végül lehet, hogy legkiválóbb adminisztrátoránál is kiválóbb adminisztrátor, *mégis vállalatánál δ az egyetlen, aki megkapja munkájáért a teljes ellenszolgáltatást.* Nem tekinthetünk el

[12] MacDonald: Socialists movemens.

attól sem, hogy Ford egyedülálló rátermettséggel erkölcsi kiválósággal bíró vállalkozó, aki viszonylag jobban rászolgál a többértékre, mint egyéb vállalkozók.

A Fordizmus elzárkózik minden befolyástól. Kiküszöbölni óhajtja a közvetítőket, sőt nem szívesen vesz tudomást az állami beavatkozásról. A szakszervezetekkel szemben pedig egyenesen ellenséges álláspontra helyezkedik. Tehát az egyént túlságosan kiszolgáltatja a munkaadóknak. Ez néha igen helyes, de néha végzetes következményekkel járhat. Ki garantálhatja *egy* ember teljes rátermettségét vagy szociális tevékenységek iránt való fogékonyságát? Hiszen ma, amikor emberben szinte veszedelmes túlprodukció van, amikor milliók és milliók vannak munka nélkül, amikor tehát az emberi munkaerő értéke meglehetősen csekély, igen könnyű a helyzete a munkaadónak a munkavállalóval szemben. Ma igazán elmondhatja minden munkaadó, hogy minden embert bármikor másik kettővel vagy többel is pótolhat.

A Fordizmus realizálása pedig — ismervén az egyéni önérdek mindenkor előretörő voltát — azt eredményezné, hogy az *igen jól szervezett vezetőség szervezetlen munkássággal állana szemben.* Kevés olyan altruista iparvezér akadna, aki az előnyt ki ne használná saját javára.

Ford egyelőre még dolgoztathat szervezetlen munkást, mert Amerikában igen könnyen akad ilyenekre, különösen a bevándorlók között. Mindenesetre megvan a valószínűsége annak, hogy az igen magas munkabéreket nem a szervezetlen munkásoknak fizeti. Ha ugyanis statisztikai kimutatásokat veszünk figyelembe' azt látjuk, hogy míg az oly munkakörökben, ahol egyébként szakszervezetek vannak Ford kb. 10—25%'kal jobban dotálja munkásait az egyéb ipari vállalatok hasonló munkaágaiban dolgozó munkásainál, addig a nem szervezett munkaágak munkásai az átlagnál 5—10%-kal vannak rosszabbul fizetve. Tehát azt látjuk, hogy Fordnak megéri a 207 $_{0}$-os munkabértöbbletet az, hogy munkásai szervezetlenek legyenek.

A szocializmus mindenekelőtt fönntartja a munkás jogát a termelőeszközre, amint az eredetileg is volt.

Szerinte a kapitalisták egyszerűen kisajátítottak saját számukra a termelés eszközeit.

E fölfogás, bár első pillanatra eszményinek látszik, mégis igen sok követelménnyel lép föl a mai gazdasági renddel szemben. A szocializmus, bár igen ideális elveket tűz ki céljául, mégis túlnagy változtatásokat akar eszközölni. „Nem fontos, sőt veszedelmes az uralkodó társadalomnak az intézményeit kivégezni, hanem fontosabb a jogot, főleg a vagyon-, forgalmi és büntetőjogot hatékonyabbá tenni a konjunkturális nyerészkedéssel szemben.“[13] Mindamellett igen valószínűtlen, hogy a munkásság ki tudná használni a rendelkezésére álló termelési eszközö-

[13] Báaás Károly: A szociálpolitika főkérdései.

ket, amikor annak használatában megfelelő irányítást nem kap.

Mikor juthat el a munkás a termelni ludas olyan fokára, hogy önmaga irányíthassa önmagát? Erre a szocialisták a következőképpen válaszolnak: Elismerik, hogy a termelőeszközök máról holnapra való kisajátítása csak forradalmi úton volna lehetséges és különben is az amúgyis összezsugorodott termelőszervezetet még jobban megnyomorítaná, vagyis még sokkal kevesebb jószágot termelnének. „A nép, amely a szocializmustól sorsának javulását várja, borzasztóan csalódna és ez a csalódás a kapitalista ellenforradalomnak a karjaiba hajtaná.“[14] Tehát a fejlődés, a lépésről-lépésre való haladás, a tervszerűség még a szocialisták szerint is nélkülözhetetlen elemei a szocializmus megvalósulásának. Mérlegelni kell az egymásba kapcsolódó intézkedéseket, melyekkel közelebb lehet jutni a szocialista társadalomhoz. Minden ilyen intézkedésnek kettős céljának kell lennie: Egyrészt, hogy ne csak igazságosabbá tegye a javak elosztását, hanem másrészt tökéletesítse azok termelését is. Az uralkodó javakat termelő szervezetet csak akkor szabad szétrombolnia, ha egyúttal olyan szocialista szervezetet épít föl, amely a javak termelését tökéletesebben végy legalább is oly tökéletesen tudja intézni, mint a mai kapitalista szervezet. Mindenesetre a *társadalom szocializálása a nehéziparral kezdődne,* minthogy a nehézipar cikkeinek termelése már régen koncentrálódott néhány trösztnek vagy kartellnek a kezében, ezeknek a vezetése pedig könnyen történhetik egy helyről. Az eddigi tulajdonosokat természetesen kártalanítani kell. A kártalanítás pedig úgy történik, hogy az állam *üagyondézsmát* szed az összes kapitalistáktól és földesuraktól. A kisajátított részvényeseken sem esik tehát jogsérelem; üzemeiket az állam, a vagyondézsmától eltekintve, teljes értékben váltja meg.

Az igazgatást különösen érdekesen képzelte el Bauer Ottó volt osztrák miniszter, aki szerint a jövőben is igazgatóságok fogják bevezetni az egyes szocializált iparágakat, de ezt az igazgatóságot már nem a részvényesek fogják választani, hanem azon társadalmi köröknek a képviselői, amelyek szükségleteinek kielégítésével az illető szocializált iparág foglalkozni fog. Az igazgatóságot egyébként elsősorban azok a munkások, alkalmazottak és hivatalnokok fogják képviselni, akik az illető iparágban dolgoznak, másodsorban a fogyasztók, akiknek az ott termelt árukra szükségük van, végül pedig az állam, mint a népösszességnek képviselője.

E fölfogások bár föltétlenül érdekesek sőt el is hihetők, mindamellett *a jöüőben való túlságos bizalomról és fejlődési lehetőségekről tanúskodnak és kevéssé számolnak azzal az eshetőséggel, hogy mi történnék akkor, ha ezen elképzelések nem sikerülnének* vagy legalább is nem járnak eredménnyel. Könnyen megtörténhetne,

[14] Bauer Ottó: „A szocializmus útja.“

hogy a munkásság — látszólag a munkaeszközök tulajdonosa — függő helyzetbe kerülne irányítóival. Sok igazság van W. King: azon mondásában, amely szerint csak olyan dolgoknak van gyakorlati jelentősége, amelyeket belátható időn belül (egy ember-*o\\n)* meg is lehet valósítani.

Láthatjuk tehát, hogy a Fordizmus és a szocializmus két szélsőség: az egyik elveket valósít meg, vagy akar megvalósítani, amelyek a munkásság érdekeit háttérbe helyezik, a másik pedig belátható időn belül megnem valósítható célokat tűz ki zászlajára.

A baj véleményem szerint ott keresendő, hogy részint *az államnak nem elég nagy a szabályozó hatalma,* már ami a munkabéreket, tisztviselői fizetéseket vagy a munkaidőt illeti, másrészt *maguk az állam vezetői túlságosan a mai kapitalista gazdasági rend befolyása, illetőleg hatása alatt állanak.* Hogy e hibák mennyire jelentékenyek, azt abból is láthatjuk, hogy az utolsó 50 évben az állam (törvényhozás) e kérdésekbe mindjobban beleavatkozik. Ma már a világ úgyszólván minden parlamentjében törvényeket hoznak és törvényjavaslatokat tárgyalnak a munkás és az alkalmazottak viszonyait javítandó. Bármennyire is védik a kapitalisták érdekeiket, bármennyire is hangsúlyozzák, hogy e törvények, illetőleg törvényjavaslatok az egyén szabadságát, sőt a magántulajdont is sértik és az állami hatalom túlságos kihasználását jelentik, nem lehet attól eltekinteni, hogy részint egy emberrel produkáltatják azt, ami két embernek is sok, vagy hogy egy bank igazgatósága, amely áll 10—20 emberből, nagyobb évi jövedelmet húzzon, mint ugyanazon bank 1000 vagy több» tehát összes tisztviselője együtvéve. Ugyanez áll bármely ipari vállalatra is. De lehetetlen és a racionalizmussal is ellenkező állapot az is, amikor a vállalatok tömegei többet fizetnek ki évente reklámra, mint tisztviselőik és munkásaik fizetésére» illetőleg munkabéreire. (Lásd *Schmoll-paszta,* ahol egy paszta ára az előállítási költség 25-szöröse, amelyből a hirdetésre, reklámozásra 8 egység esik, a munkabérekre, nyersanyagra és egyéb rezsiköltségekre összesen 6 egység. Ugyanez megismétlődik a *Philips rádiőmüvek-nél* és számtalan egyéb ipari vállalatoknál.)

Természetes, hogy az a vállalati igazgató, aki úgyszólván szellemi vezetője és irányítója a vállalatnak, tehát a vállalat „lelke", aránytalanul jobban kell hogy fizettessék, mint a nálánál határozottan jelentéktelenebb munkát végző tisztviselője vagy éppen szellemi képességet nem igénylő munkát végző munkása. De az is természetes, hogy ez a jövedelemtöbblet nem nőhet egy bizonyos foknál tovább és hogy egy ember, *aki 10—15 éven át dolgozik egy vállalatnál, megszerezte bőven a jogcímet arra, hogy tisztességes megélhetést nyújtson családjának, évente legalább 3—4 heti szabadságot élvezzen, végül, hogy fizetéséből félre is tudjon tenni.*

De a kapitalisták maguk alatt vágják a fát, amikor — amint azt kifejtettük — a legnagyobb fogyasztótól, a munkásoktól és

az egyéb alkalmazottaktól megvonják a fogyasztási lehetőséget. Nézzük csak a túltermelés kérdését. Az nem igaz, hogy túltermelés volt, csak legfeljebb az igények — akarva, nem-akarva — annyira redukálódtak, hogy azt sem tudta a közönség megvenni, amit meg kellett volna vennie. De keletkezett a túltermelés abból is, hogy a haszonhajhászó gygárosok és kereskedők egyre nagyobb haszonra törekedve, folyton növekvő üzleteiknél magukat szedték rá. A világ minden piacán időszakonként árubőséget idéztek elő és kénytelenek voltak az árukat vagy nagy költségek mellett tartani, vagy veszteségre eladni. Az általánosan túlzásig fejlődött eladási szervezet egyik legélesebb megfigyelője, Dibblee a következő találó hasonlattal jellemzi az ipari fejlettség mai fokát: „Ha kinyitjuk a modern termelési források zsilipjeit, amelyek az utolsó 70 év gyári rendszere alatt épültek, az áruk bámulatos olcsó és egyre olcsóbb áron ömlenek ki és a piacot annyira elárasztják, hogy a külkereskedelem kifizetődésének lehetősége ki van zárva.[lj] De ezzel már a részletekbe túlságosan is belenyúlunk.

A Fordizmus nagyszerű alkotása a közvetítő kereskedelemnek a lehetőségig való kiküszöbölése, mely által az áru árát olcsóbban szabhatják meg, de meg a vállalat is függetlenebbé válik. „Néhány ember a termelőtől a fogyasztóhoz vezető országutat egy sor sorompóval elzárja és zsákmányolva letelepedett oda, kereskedve az út szabaddá engedésével anélkül, hogy ez utat ők készítették vagy javították volna is.[1'1] A szocializmus ellenben a másik végletbe megy. Bár helyesen szintén kiküszöbölné a közvetítő kereskedelmet, de erősen belenyúl a magántulajdonba, ami az ember természetével, lelki tulajdonságaival — legalább ahogy az ember ma meg van konstruálva — ellentétben van.

A középút tehát az volna, *ha a közvetítő kereskedelem csak olyan tevékenységre szorítkozna, ahol annak nélkülözése lehetetlen.* A vízellátásnál például a termelés úgyszólván semmibe sem kerül, ellenben az elosztás roppant költséges. Aki csak látta, hogy a gombostű, vagy a 28 filléres könyv hogyan készül, könnyen "elhiszi, hogy a készárunak a fogyasztóhoz való juttatása sokkal fáradságosabb és hosszadalmasabb föladat, mint azoknak nyersanyagból való előállítása, termelése. Vagy hogyan ismertetné meg egy könyvkiadóvállalat az ország irodalmi termékeivel az ország azon lakosait, akik csak úgy hajlandók könyvet olvasni, ha erre külön fölhívják figyelmüket.

Természetes ezekután, hogy a kapitalizmust sok oldalról támadják. Megbuktatására a szocializmus vállalkozik és minthogy a munkás az, aki a legjobban érzi a kapitalizmus hibáit, természetesen a szocializmus felé fordul. A kapitalizmus libe-

[15] Dibblee: „The laws of Suppley and Demand" 1912.
[16] Sidney és Beatrice Webb: „A kapitalizmus hanyatlása".

ralis védelmezőinek nagy része elismeri bár a kapitalizmus hibáit, de védelmül hozza föl, hogy a magánhaszon hatalmas ösztönző ereje nélkül lehetetlen lett volna az ipari forradalmat megcsinálni és a szellemi és anyagi, javak termelésében nem lehetett volna olyan hatalmas gyarapodást elérni, pedig — mondják — attól függ a modern civilizáció.

A XIX. század új gazdagjai nem nevelkedtek nagy költekezésre és előnyben részesítették a hatalmat, amelyet a befektetés adott nekik a mohó fogyasztás gyönyörével szemben. Éppen a vagyonelosztás egyenlőtlensége tette lehetővé a kötött vagyon roppant fölhalmozódását és a tőke tökéletesbbítését, ami e kort minden más kortól megkülönbözteti.

Ebben rejlik valójában a kapitalista rendszer fő igazolása. Ha a gazdagok új gazdagságukat saját szórakozásaikra költötték volna, úgy a vi),ág az ilyen uralmat már régen tűrhetetlennek találta volna. Ok azonban méhek módjára gyűjtötték és bár csak saját kisded céljaikat tartották szem előtt, működésük mégis az egész közösség javára is szolgált. A munkásságot vagy azok tudatlansága révén, vagy tehetetlenségüknél fogva, vagy hízelgéssel, vagy pénzzel nyerték meg olyan állapotoknak, amelyek csak nagyon keveset juttattak nekik azokból a jókból, amelyet ők, a természet és a "kapitalisták együttes erővel hoztak létre.

Csak az elmúlt félszázadban fedezték föl és alkalmazták az ipar szervezésének más módszereit is, amelyek bebizonyítottan különbek a vagyon igazságos elosztása és hatékony fogyasztása tekintetében, és mindent egybevéve szerintünk a vagyon létrehozásában is mérkőzhetnek a kapitalizmussal, ha ugyan nem különbek nála.

Vállalkozó és munkás.

Az emberek alkalomhiányról beszélnek — mondja Ford —, holott annyi eszme van, hogy velük a világ összes bajait megoldhatnók. E fölfogás teljesen ideális, mely szerint a munkáskérdés márol-holnapra könnyen megoldható volna. Az eszmék megvalósítása nem mindig lehetséges, sőt a realizálásig gyakran évszázadok is elmúlnak.

Egy ilyen eszme a Fordé is: kis, egyszerű, erős, olcsó autólc gyártása nagy munkabérek fizetése mellett. Ez eredményezi azt, hogy Ford közvetlenül 200.000, az ügynököket, a jiaví tómű helyeket stb. tekintetbe véve pedig 600.000 embert foglalkoztat. Ez valóban szinte páratlan teljesítmény és élő caïolata a munkaadók által annyiszor hangsúlyozott, vagy talán inkább keresztülvitt elvnek, hogy racionális gazdálkodás mellett a termelés nő, ha a munkások bére változatlan vagy éppen

csökkenő tendenciát mutat. Ezekután nevetséges alkalomhiányról beszélni.

Kétféle ember van: az úttörő és az úton járó. Az utóbbit mindig erősen támadják az előbbiek, pedig az embereket arra kell nevelni, hogy maguk tapossanak maguknak utat — Go ahead help yourself — és ne várják az alkalmat, mint a sültgalambot.

Ezelőtt egy embernek egy, ma pedig ezernyi alkalom kínálkozik. *Az* alkalmak az ipar fejlődésével megsokszorozódnak. Elterjedt ez a tévhit, hogy a siker az erkölcsielenség velejárója. Halljuk néha: „Túlságosan erkölcsös ahhoz, hogy sikert érjen el.“ Ha a tisztességtelen ember sikert ér el, mégis mindenki elfelejti a tisztességtelenségét.

Azt mondják, hogy a munkást letöri a kemény munka, eldurvítja életét. Az a munkás — mondja Ford —, aki saját kocsiját vezeti, nem találja így, mert ha a múltba visszanéz, azt látja, hogy a 14—16 órás mankaidő annyira kifárasztotta,, hogy mikor hazament, evett és a fáradságtól mingyárt elaludt. így se testével, se lelkének ápolásával nem foglalkozhatott.

Ford azért keresi az erőforrásokat, hogy ezeket minél olcsóbban fölhasználva, növelje a munkások teljesítményét, bérét és csökkentse az árat.

A világ haladása sokat köszönhet az autóknak, amelyek pl. Amerikát újjáteremtették. Az jautó nem azért van, mert jól élünk, hanem azért élünk jól, mért autónk van, Ford szerint tehát az ország jólléte egyenes arányban áll autói számával. Ez azonban ilyen definicióalakban csak legföljebb Amerikára áll, mert míg Angliában a kliringforgalom nagyságától, nálunk a búza terméseredményétől és értékesítési lehetőségétől függ. Tehát a jólét fokánál az ország termelő jellege erősen figyelembe jön.

Az autó növeli a perspektívát. Sok ember az autókorszak előtt maximálisan 50 mérföldet tett meg életében, de az ilyen embernek a látóköre is csak 50 mérföldig terjedhet.

Az ipar eddigi jelszava volt: tőke, munka, közönség és sokáig a haszon, amely azt jelentette, hogy valaki, a munkaadó, beszerezte a termelőeszközöket, gépeket és embereket, az munkást alkalmazott a legkisebb munkabérrel, azután árúkat készített, hogy azt a legnagyobb nyereséggel adja el egy „közönségnek“ nevezett kis társaságnak, amely ezeket az árakat képes volt megfizetni.

Sajnos, ez az elv némi javulástól eltekintve, még ma is uralkodó. A munkaadó, illetve vállalkozó ma is fő céljának tartja, hogy olcsó „munkát“ vegyen, de ma már a közönség szó több embert jelent és így annál nagyobb teher nehezedik a munkásra, minél kevésbé hajlandó ez a „közönség“ nagy árakat fizetni. Mert a haszon még ma sincs az igazi jelentésében értelmezve, hiszen a vállalkozó még ma is haszonnak tekinti azt az értéktöbbletet, amit a munkás termel és amelynek legalább akkora

része illeti meg a munkást, amennyi életnívóját emelné és mint minimum primer szükségleteit kielégítené.

Ford szerint, igen helyesen, az alkalmazott is vevő, tehát a vállalkozó elsőrendű érdeke ezeknek vásárlási lehetőséget nyújtani. Ezt magas munkabérrel érheti el. Az alkalmazott — különösen nagy vállalatnál — a legnagyszerűbb propagandát csinálhatja, élő reklám lehet és nem — mint a vállalkozók szokták mondani — fizetett ellenség.

A Ford-művek is akkor kezdtek nőni, midőn 1914-ben a fizetés minimumát 2 $-ról 5 $-ra emelték.

Különben az *USA egyik legnagyszerűbb műve a nagy munkabér és kicsi haszon elve.* Ebben rejlik az USA gazdasági erőssége. Tehát a gazdasági kérdést nem politikával, de nagy munkabérrel oldják meg, ami eddig még nagyszerűen bevált.

A létminimumos bér Ford szerint nem létezik, mert ha a munka megfelelő ellenérték, úgy semmi bér nem elég nagy ahhoz, hogy valakinek az életét fönntartsa.

Az egységes bér pedig azt tételezné föl, hogy a találékonyság elérte tetőpontját, mert enélkül a számtalan különböző munkaföltétel, munkaerő és munkakvalitás egységes kategóriákba nem osztható.

Az sem igaz, hogy a haszon, vagy a találmányok, melyek elősegítik az árak csökkenését, a munkásokat illeti. Ügy a haszon* mint a munkás az üzem kiegészítő része. Ha a haszon a munkásé volna teljesen, úgy az eredmény az volna, hogy megszűnnének, vagy legalább is csökkennének a befektetések, ami a mai rohamos fejlődés mellett egyet jelentene az elmaradással, sőt a bukással is.

A haszonnak az a rendeltetése, hogy az árakat csökkentse* ez pedig a fogyasztóra felette kedvező, hatása hasonló a munkabér növelésével elért eredményekhez.

Ford szerint az ilyen elvek csak nagyüzemben valósíthatók meg annál is inkább, mert csak a nagyüzem tudja tökéletesen fölhasználni az erőt (munkamegosztással) és kiküszöbölni a pazarlást. Ehhez természetesen szükségtelen a centralizáció.

Régen például Massachusetts államban egy pár cipő 20 $ ba, egy mázsa só pedig egész kis vagyonba került. Ezt a szükségletkielégítés tökéletesebb szervezettsége küszöbölte ki. Sőt, a mi korunk átmenet a nehéz gondokban átélt életből, az élvezetes élet felé.

Ha a munkás megveheti, amit termelt, elkerülhetetlen a nagyüzem. William King szerint ezt szövetkezeti alapon lehet megvalósítani. Marx szerint ez szabadítaná föl a munkást az individuális termelés nyűgeitől. Ennek az elvnek a megvalósítása persze majdnem lehetetlen, hiszen ha a munkás óriási értéket termel (például harmincemeletes palota), úgy ennek is birtokába kellene jutnia. Tehát csak a főszükségleteket veheti meg és azonfelül a szükségletet meghaladó összegből készletet gyűjthet

tezaurálhat, magának biztos és nyugodt öregséget biztosíthat.

Ezt sem politikával, sem szervezkedéssel nem lehet elérni — mondja Ford — a „Today and tomorrov“ című művében, mert sem a törvény, sem a szakszervezetek nem állítanak elő árut. Ez nem helyes, mert a mezőgazdaság terményeit, de a kereskedelem értéktöbbletét sem az állam állítja elő, mégis mindjobban és jobban szabályozza és előre viszi, könnyíti és támogatja. Az emberek továbbá nem olyan altruisták mind, mint Ford, mert szakszervezetek nélkül a munkabérek és a munkaidő még mindig olyanok volnának, mint a nagyüzemek korának kezdetén.

Ford szerint a munkásvezérek csak politizálnak, beszélnek, a munkaadók pedig a termelés szabályozásával a tőke és a munka közti differenciák elsimításával akarnak a bajokon segíteni. Ez merő tévedés, igaz hogy a munkásság sokszor szofista agitátorok és megélhetést kereső üzletemberek vezetése alatt állanak, de hiszen az ismert eredményeket nem ezek, hanem valószínűleg tehetséges politikusok és „beszélők“ érték el.

Tagadhatatlan, hogy egy lelkiismeretlen agitátor gyakran ezreket és ezreket vezet hamis úton, lerontva mások nagy és tervszerű munkáját, de ez sohasem volt és talán nem is lesz elkerülhető. Nálunk sem a munkásság jelöli meg a szociáldemokrata párt vezetőségét és parlamenti képviselőit, hanem a vezetőség választja, illetőleg jelöli saját magát.

Törvényekkel akarják a jólétet szabályozni — folytatja Ford említett művében —, holott ezt a munka biztosítja. Ez nem egészen igaz, mert amint jelenleg is láthatjuk, törvény nélkül „aki bírja marja“ harc keletkeznék a munkaadók oligarchiája között.

Minden munkaadó abszolutisztikus császár lenne a maga birodalmában. Eredmény: a gazdaságilag gyöngébb teljesen a gazdaságilag erősebbnek lenne kiszolgáltatva. Nagyon jó bizonyíték erre a munkaadók háborúutáni politikája, amikor a munkás helyzetén bizony csak a szervezetek és az állam maga segíthet. Minden egyes lépés, amely a munkás helyzetén való változtatásra vagy javításra van hivatva, óriási küzdelem eredménye. Jászai S. „A magyar szakszervezetek története“ című művében igen érdekesen tárja elénk úgy az ipari, mint a mezőgazdasági munkások szervezkedését, amelyből megláthatjuk, hogy 1848-tól egész napjainkig mennyi akadályt gördítettek a munkás szervezkedési lehetősége elé.

Ami a munka jólétszabályozó természetét illeti, igaza volna Fordnak ideális viszonyok, ideális munkalehetőségek között. Éppen ma azonban a kérdést nem lehet a munkával kezdeni, amikor minden ország nagy politikusai azon törik a fejüket, hogy hogyan lehetne a munkást munkához, tehát kenyérhez juttatni.

A szervezettség, amely az ipari jólétet biztosítsa — Ford.

véleménye szerint — eredményezi a nagy üzemekbe való tömörülést.

Valóban, amíg nagy üzemek nem voltak, nem találtuk meg a szervezkedés oly modern formáját, mint a mait. Sőt a céheknél is előbb jutottak el az ipari kultúra bizonyos fokára és csak azután, amikor az értékesítés szerepe nagyobb lett, gondoltak szervezkedésre. A szervezetek csak alig hatvanéves múltra tekinthetnek vissza (nálunk 30 év csak), míg a nagyüzem már jó 100 éve dominál. Egyébként igaz, hogy igyekszünk a bajt megelőzni — in theoria —, de a valóságban a baj ellen csak akkor védekezünk, amikor már bekövetkezett.

A szervezettséget a nagyüzem szülte, de ez a szervezettség csak a munkaadók érdekeit szolgálja. Ez nem más, mint ipari koncentráció vagy integráció.

Jogos-e a haszon?

A közönség a jó támogatója az iparnak és csakis a közönség, mert ha megelégedtek valamikor a rossz, vassal — mondja Ford —, úgy iskolát nyitottak a vasgyártóknak, akik az eladott rossz vas hibáit a befolyt összegeken kiküszöbölhették. Ma azért kényelmes a közlekedésünk mert 100 évvel ezelőtt igénybe vette a közönség a kevésbé kényelmes közlekedési eszközöket. Jó példa erre a magyar autógyárak: Rába, MÁG, Weisz Manfréd, stb. kialakulása, itt azonban nem volt hajlandó a közönség a jövőbeni jobb minőségért föláldozni magát és vette a jobb külföldi autókat, hanem maga az állam támogatta a gyárakat nagymérvű bevásárlásaival.

Tehát *a közönséget kell a haszonban részesíteni,* aminek eredménye a nagyobb vásárlóképesség, új üzemek éspedig mindig nagyobb üzemek keletkezése, új munkaalkalmak és olcsó árak. A munkás inkább vevő, mint eladó, tehát őt is be kell vonni a vevőközönség közé és növelni kell vásárlási képességüket.

A haszon az üzem szempontjából ne jelentsen mást — említi Ford a „Today and to-morrow "-ban—, mint javításokra, újításokra szánt összeget és a további része pedig szolgálja a közönség érdekeit. Ha a nagy munkabér és kis eladási ár veszélyes, úgy a nagyipar maga is veszélyes.

A haszonszerzést sokan praktikusnak találják, pedig távolról sem az. Célja: nagy árak, olcsó munkabér, ez pedig csak ideig-óráig vezethet eredményre, míg végül a keresletet a minimumra redukálja.

Ford szerint a munkás azt akarja, mint a hivatalos bankár, hogy „valamit kapjon semmiért". A munkás nem semmiért akar valamit — mint Ford mondja —, hanem a munkájáért. Ehhez pedig sok joga van. Furcsa, hogy éppen Ford nevezi a munkát semminek, akit egész életében a munka vezérelt és aki

eléggé tisztában van azzal, hogy a munkásoknak csak kisebb hányada tétlen, nagy része pedig örül a munkájának, De csak úgy hozhat a munka igazi örömet, ha az ellenszolgáltatás arányban van vele. Ezt kéri a munkás, az ellenszolgáltatást, amit csak ritkán — talán megközelítőleg éppen Fordnál vagy a hozzá hasonló néhány józan gondolkozású válllalkozónál — kaphat meg.

Az üzem nem szolgálhatja egyszerre a közönséget és a tőkét is. Ha az ipar fölött a tőke rendelkezik, úgy a főcél a tőkések kielégítése, a közönség elhanyagolása. Való tény, hogy ma a tőke teljesen hatalmában tartja az iparokat és néha azt is tapasztalhatjuk, hogy a tőke olyan, mint a vámpír. Fejlődésképes iparokat szipolyoz ki és ha már nincs benne több vér, úgy túlad rajta.

A Ford-müvek 1925-ben 250,000.000 dollár munkabért fizettek ki, 500,000.000 dollárt fektettek be új beszerzésekbe, körülbelül 250,000.000 dollárt fizettek ügynököknek, tehát körülbelül 1.000,000.000 dollárt fizettek ki a munkáltatásért. 2.40 dollár munkabér mellett 1910-ben egy kocsi 40%-kal drágább volt, mint ma 7 dolláros munkabér mellett. Az évi nyereségek majdnem teljeèen visszaszálltak az üzembe, azzal a céllal, hogy *csökkentisék az előállítási díjat és a munkabért növeljék.*

Minden gyárosnak fő célja kell legyen, hogy föllendilse üzemét és ezáltal a közönség számára megkönnyítse a szükséglet kielégítését. Ezt főképpen az dr csökkentésével érheti el.

A gyorsan szerzett vagyon gyorsan el is tűnik, mert nem lehet a cél a meggazdagodás. Ford e fölfogása ismét idealizmus, mert ha az ember célja valóban a jólét biztosítása, ezt főképpen éppen a meggazdagodás útján éri el. Tőkét gyűjt a mindenkor bekövetkezhető csapások elleni védekezésül. Nyugalmát és egyben függetlenségét óhajtja biztosítani és egy állandó életnívót. Ez már majdnem jólét.

Nem üzem az, amely nem ad a nyereségből akár az eladónak, akár vevőinek. A fölösleg (haszon) fontos azért is, hogy megelőzze a keresletet. Az élettel együtt jár a növekedés, ehhez pedig fölöslegre van szükség. A haszon korlátai a jogos utánpótlás és a természetes növekedés mérve.

Ezek szerint a vállalkozó közel járna az altruizmushoz. Nem az a célja, hogy saját vagyonát, de hogy a közönség vásárlóképességét növelje, egészen addig, míg beruházásban fekvő vagyonát nem értékesíti.

Nem az üzleti ár, hanem az önköltségi ár a kiindulópont. A verseny csökkenti a béreket sokak szerint — mondja Ford -—, pedig a bércsökkentés nem küszöböli ki a versenyt, de nem csökkenti még az előállítási árat sem. A versenyt csak ürügyül hozzák föl, mert a teljesítmény és a szolgáltatás az, ami csökkenteni tudja a versenyt, ezt pedig nem munkabér csökkentéssel, de ellenkezőleg munkabéremeléssel lehet kiküszöbölni. Nagyon jelentékeny az egyéni fölfogás szerepe a haszonkérdésnél, ennek

értelme ugyanis időszakonként változik, ezért a korok változásával fölfogásainkat is változtatnunk kell. Ma nem lehet ezelőtt 20 évvel jól bevált elveket alkalmazni azon az alapon, hogy például: „békében jó volt, akkor most is jó lesz."

A haszont ezerféle befektetési alakjában lehet fölhasználni, ahogy ezt Ford csinálja, aki úgyszólván mindent (kb. 70%-ig) ; maga állít elő.

Munkaidő, munkabér és bérnövelés.

A nehéz munkát lehetőleg géppel kell végezni, mindamellett az emberi munka is lehet intenzív.

Ford szerint *az az ember, akinek egészsége, ereje és ügyessége van, az tőkés.* Ha erejét jól kihasználja, munkaadó lehet belőle. *Gyakran ez a töke csak potenciális energia,* meglevő, de ki nem használt erő, vagy tehetség. Márpedig *a töke mozgó, kinetikus valami,* ami állandóan kell, hogy változzék, mert különben „elveszti jellegzetességét, a hajlamot a növekedésre. A gyakorlat szerint *az átlagos tehetség* olyan valaki, aki megfelelő erő, egészség és ügyesség fölött rendelkezik, *nem tudja a képességeit föltétlenül kifejteni, sőt ebben a körülmények igen erősen befolyásolják. De mit ér az igazi tehetség, ha uralkodik a munkanélküliség,* politikai zavarok, vagy ami a legjelentékenyebb baj, a kereslet és a kínálat viszonya, nincs helyes irányban szabályozva?

Mindezekből látni, hogy Ford az európai viszonyokkal kevésbé van tisztában. Igen, az ő elvei nagyrészt beválnak, de csak Amerikában.

A munkanélküli, vagy rosszul fizetett ember — legyen az munkás vagy tisztviselő — erőtlen vevő. Márpedig a gazdasági válságot a vásárlóerő növelésével lehet csökkenteni. A vásárlóerő legjelentékenyebb forrása éppen a *munkabér.* Ford ez utóbbi elve az, amely úgyszólván kritika nélkül, mindenütt és mindenkor megállja helyét. Ez nagy emberismeretről és praktikus érzékről tesz tanúbizonyságot.

Való igaz, hogy Ford ez elvét megvalósítja saját maga és az USA legtöbb nagyobb iparvezére.

Ma különösen sokat foglalkoznak politikusaink a gazdasági krízis csökkentésével, de ezeket az elveket egyrészt nem is igen próbálták átvinni gyakorlati térre, másrészt igen valószínű, hogy jelenleg Európában nagyobb eredményt nem is tudtak volna elérni. Miért? Egyszerű pszichikai okoknál fogva. Más gazdálkodás, más üzleti princípiumok és más szociálpolitikai fölfogás uralkodik nálunk és más az USA-ban. Nálunk nem akadnak vállalkozószellemű iparvezérek, akiknek eszükbe jutna magas munkabérekkel fölfokozni a munkás vásárlóképességét, mert a többi ipari hatalmasságokkal találná magát szemben, akik a védekezésben nem igen kímélnék az eszközöket. De ez elv

alkalmazása mint elszigetelt jelenség, amúgy sem igen segítene a bajokon. Csak irigységet váltana ki a többi, más gyárakban, munkahelyeken és irodákban dolgozó munkások, illetve tisztviselőkből, a gyáros vagy egyéb munkaadó pedig ráfizetne.

Erre generációkat kell nevelni. Az üzleti tisztességet, a szociális érzést nem lehet máról holnapra valakibe belenevelni, azt az ember vérévé kell tenni.

Egyébként az ipari koncentráció és integráció olyan magas foka, amely az USA-ban uralkodó, másként bírálandó el. Például Ford egyetlen, látszólag kis újításon (egy csavar elhelyezési szöge megváltozott) olyan összegeket takarít meg, amely sok európai nagyipari üzem évi forgalmát meghaladja.

A kis bérek hamar a vállalat halálát okozhatják, hamarabb, mint a munkássztrájk. A sztrájk, bojkott, label, stb. munkásfegyverek igen gyakran, sőt legtöbbször maga a munkásság ellen sülnek el — mondja Ford. A gyakorlat jelenleg tényleg majdnem teljesen beigazolja Ford ezen állítását, de nem mond vele örök igazságot.

Ma a szervezkedés egészen a kezdet kezdetén van. A tisztviselőknél meg úgyszólván beszélni sem lehet szervezkedésről. A munkanélkülibiztosítás, a tökéletesen szervezett sztrájkalap ezen a helyzeten radikálisan változtatni fognak. Ma a sztrájk még a legnagyszerűbb szervezeteknél is meglehetősen szervezetlen, már ami annak úgy anyagi, mint erkölcsi oldalát illeti. Eredménye a munkásság pár hétig tartó éhezése, lezüllés, kocsmázás, az egymásközti összetartás lazulása, egyik oldalról nézve a dolgot, de vannak pozitív eredmények is, például Magyarországon. Nálunk az utolsó ötven évben a sztrájk nem volt ritka jelenség és habár látszólag mindig a munkásság kudarcával végződött, mégis keresztül vitték, hogy az eddig törvény által büntetett munkaabbahagyást a törvény ma már nem bünteti, az eddigi éhbérek helyett az életstandardot megközelítő béreket kapnak, a közhatóságok állandó zaklatásaikat részben enyhítették, az állam pedig aránytalanul többet foglalkozik a munkáskérdéssel.

A munkanélkülibiztosítás és az erősen szervezett sztrájkalap — nem mint azt ennek ellenzői mondják — renyheséget, könnyelműséget és sztrájkra való hajlamot eredményeznek, de a biztonságérzetet igen erős mértékben növelni fogják, hatalmas erőt és egyben fegyvert adnak a munkásnak a munkaadóval szemben és ami szinte hihetetlenül hangzik, a sztrájknak még csak a lehetőségét is kipusztítják. Az a gyáros ugyanis, aki a béremelés lehetőségét meg tudná egyébként adni, tudatában annak, hogy a munkásság hosszú és éhezésnélküli sztrájkra képes, saját maga fogja a sztrájkot megelőzni.

Természetesen a munkásság rossz, kapzsi és nem racionálisan gondolkozó vezetőség mellett e hatalmat kihasználhatná, sőt vissza is élhetne vele.^ Esetleg a gyárostól, a munkaadótól olyan teljesítményt kívánna, ami annak szolgáltatási képességét meghaladná. Mindezen veszedelmeket azonban az eddigi gyakorlat kereken

megcáfolja. Sohasem fordult még elő, hogy a jólfizetett munkás lázongásra gondolt volna, de ellenkezőleg a munkaadójában nem látna többé ellenséget, sőt még magát a vállalatot is közelebb érezné magához, munkakedve megsokszorosódna, így szolgáltatóképessége, munkaeredménye és végül — minthogy kultúrszükségleteit nagyobb mértékben tudná kielégíteni —t műveltsége a sztrájkot még csak eszébe sem juttatná.

Az új bérelmélethez adatokat szolgáltam Ford szerint inkább a gyárosok föladata, mint a társadalomtudósoké. Ez nem egészen helyes, ugyanis először is a gyáros maga is lehet társadalomtudós és viszont, másodszor ez a kijelentés a gyárosok képességeit túlbecsüli. Valaki lehet jó gyáros társadalompolitikai invenció nélkül is. Úgy a múltban (amit Ford nem nagyon szokott számításba venni), mint a jelenben a társadalompolitikai elvek nem annyira a gyárosoktól, mint a Ford által lebecsült társadalomtudósoktól indultak ki, a gyárosoknak pedig a végrehajtás föladata jutott, ami — tagadhatatlan — szintén nehéz föladat, de még ebben is igen gyakran az állam segítette őket (törvényekkel, rendeletekkel, karhatalommal stb.).

Az osztaléknak a bérekkel arányban kell lennie, de hiba ha a vállalat fölöslegének utolsó dollárjait is munkabérekben fizeti ki. Hogy a bérnövelés növeli a vásárlóközönséget, a bércsökkentés pedig csökkenti ezt, igen jó példa, amit magam tapasztaltam a könyvkereskedőknél. Itt három kategória van: könyvkereskedés az előkelők és vagyonosok számára, a középosztály számára és végül mindenki számára.

Karácsonykor az első kategória karácsony előtt már két héttel megtízszerezi a forgalmát, a második csoport már legföljebb 1—2 nappal karácsony előtt és végül a harmadik csoport rendszerint a karácsonyhoz legközelebb eső szombaton csinál forgalmat. Mit jelent ez? Azt, hogy az első csoport teljesen független a bérkérdéstől, nyugodtan és teljesen elégítheti ki könyvszükségletét, de a második és harmadik csoport, amely nagyrészt fizetésből és bérből él, a karácsonyi ajándékait: tiszteletdíj, remuneráció, fizetésemelés és duplabér stb. csak az utolsó napon kapja kézhez. Már pedig nem lehet egy nap alatt eladni azt, amit egyébként egy hét alatt el lehetett volna ! Itt tehát a vállalatok vezetői tökéletesen eltekintenek a munkás vagy tisztviselő vevő voltától.

A bérek megállapítása azonban nem történhetik előre, hanem előbb a vállalatok belső szervezetét kell vizsgálni. Azt sokan modják, hogy a vállalat célja: mennél nagyobb hasznot elérni, de annál kevesebben (a kevesek között Ford is) azt, hogy a cél, a főcél a bérnövelés. Ha valóban ez a cél, úgy a vállalat a közönséget szolgálta és nem a tőkét, a haszon pedig önmagától jelentkezik.

A bérkérdés a munkaadónál kezdődik és Ford szerint a munkásnál végződik.

Ha nagy bért fizetnek a gyárosok, úgy találnak olyan gyártási módokat, amelyek a nagy munkabért is kicsivé teszik. Nem az a helyes ár, amelyei még a piac el bír viselni és nem az a helyes bér, amelyért a munkás már dolgozni hajlandó, hanem a helyes ár a legkisebb ár, amelyért valamely cikket el lehet adni, a helyes bér pedig a legnagyobb összeg, amelyet a munkaadó állandóan tud fizetni.

Ford az elveket gyakorlatilag is alkalmazza, nálunk azonban Európában ez csak teória. Fordnál ez nem szociális érzésből fakadt, azt tüstént láthatjuk, de abszolút kereskedelmi érzékből és tiszta, becsületes gondolkozásból. Valóban a vállalat ezen elvek tekintetbe vétele nélkül nem tesz eleget közgazdasági funkcióinak, de saját maga alatt vágja a fát és okozója lesz a legtöbb gazdasági bajnak.

A munkás a legjobb és a legnagyobb tömegét képezi a vásárlóknak. A bérnövelésnek tehát olyan a hatása, mint a vízbe dobott kőnek, mely folytonosan táguló hullámokat vet.[17]

À jólét ott kezdődik, hogy a közszükségleti cikket előállító munkás megveheti azt, amit előállított. Ezt már Ford előtt is mondták, különösen a XIX. század közgazdászai, akik azonban azt tartották, hogy a kapitalista vállalat sohasem lesz képes ezt megvalósítani, részint mert nem is akarja, részint mert a tisztán tőke- és “munkaegyesülés erre nem alkalmas. Ok a szövetkezetben látták ennek a lehetőségét, ahol a hangsúly az emberen, *a személyen* van és csak az után lehet szó a másik két tényezőről, a munkáról és a tőkéről.

A munkapiacot szervezni kell — mondja Ford —, úgy ahogy minden piacot szervezni kell.

A létminimumos bér helytelen gondolat, lebecsülése a munkaadó és a munkás értelmének, mert feltételezi, hogy minden ember egyforma és egyformán él. Az ember minden időben más és más szükségleteket kénytelen kielégíteni. Ami az A évben jó volt, az pedig a B-ben nem föltétlen jó és vice-versa.

E megállapítás abban az értelemben, ahogy Ford veszi, igaz, minthogy igaz az is, hogy a mai kultúra mellett más szükségletei vannak a hegyipásztornak, mint a nagybank vezérigazgatójának. Ford azonban, úgylátszik, nem vesz tudomást arról, hogy a létminimumos bért nem azok részére gondolták ki, akiknek az egyrészt megvan, másrészt azt maguk adják, hanem akiknek még az sincs meg és akik nem rendelkeznek elegendő hatalommal, gazdasági erővel, hogy azt maguknak biztosítsák, még ha tökéletesen meg is szolgálják.

Bizony tegyük fel a bányamunkásoknál, akik már az emberszámot tekintve, jelentékeny mennyiséget tesznek ki, teljesen elképzelhető a létminimum, annál is inkább, mert az életstandard

[17] Ford: „My life and Work.“

— megközelítőleg — ugyanaz. De hiszen a munkásság minden fajtájára is áll ez.

Ford egyébként megcáfolja saját magát az általa megállapított napi 7 dolláros munkabérrel, ami tulajdonképpen nem más, mint egy általa megszabott létminimumos bér. Itt különben sem az a cél, hogy pontos, az elvégzett munka minősége és értéke szerinti létminimumot állapítsanak meg, hanem a cél az, hogy nagy általánosságban olyan összeget, mint bért vagy fizetést állapítsanak meg, amelyből egy ember vagy család elsőrendű szükségleteit mindenkor fedezni tudja.

Sohasem szabad a haszon kedvéért a munkabéreket csökkenteni, mert ez az eredmény a munkateljesítmény rovására történik, ami pedig eleve csökkenti a hasznot.

Ford állandóan csökkenti az előállított áruk egységére eső munkások számát, de nem jelenti ez a munkások számának tényleges csökkentését.

Ford szerint a gép valóban kevesebb embert tesz szükségessé, de újabb munkaalkalmakat teremt. Növeli a vállalatot terjedelemben. Lehet, hogy egy gép pótol 10 embert, de az általa elért megtakarítás — Ford szerint — lehetőséget nyújt újabb 10 gép alkalmazására.

A fölfogás ma az, hogy a gyártási módok tökéletesedése és a termelékenység emelése munkanélküliséget teremt. Ford szerint e hit, felfogás azért terjedt el, mert sok embernek jelent kenyeret ennek terjesztése. Csakhogy — bár igaz az ember és a gép esete — mégse feledkezzünk meg, hogy *ezt nem lehet a végletekig vinni.* Egy gyár használhat 10 gépet, 100-at vagy 1000-et, de nem használhat 10,000.000-t (ami még csak az előbbiek értelmében 1,000.000 munkás foglalkoztatását jelentené), mert tüstént bekövetkezne a túlprodukció. Meg aztán lesznek olyan gépek is, amelyek nem tíz, de esetleg 50—100 ember munkáját teszik feleslegessé.

Ford szerint a magas munkabért igen sokan megadnák, de nem tudják, hogy lesz-e eredménye, ki fogja-e bírni a vállalat? Azt azonban senki sem állapíthatja meg anélkül, hogy kipróbálja.

Fordnál a 2'40 dolláros napi bérnek 5 dollárra való emelése egy valóságos „Master stroke“ volt, mert innen indul a vállalat növekedése. Ez kényszerítette őket az előállítási ár csökkentésére, továbbá az áru árának csökkentésére és végül új, nagyobb vevőkör szerzésére.

A munkaidőt azért állapította meg 8 órában Ford, mert ez az idő, amely alatt a munkás teljes mértékben ki tudja fejteni képességeit.

Fordnál a „sharing profit“ egész speciális módon van bevezetve. Kötvényeket bocsátottak ki 100 dollár névértékkel, melyeket részletekben is be lehet fizetni, a befizetett összegekért pedig minimálisan 6 százalék kamatot garantálnak. Magát a

részesedést az igazgatótanács határozza meg. A legnagyobb részesedési százalék eddig 14 százalék volt.

Gépek és emberek.

A modern civilizáció fő forrása az energia. Az erő egyik fölhasználási módja: a gép használata. Az autó sem más, mint energiafölhasználás. A mai kort sokan a gépek korának nevezik, pedig ez helyesen az energiák kora. Óriási jelentősége abban áll az erőknek, hogy — mihelyt a bérkérdést sikerült megoldani — a javak olcsó és nagymennyiségű előállítását teszi lehetővé és mi pedig nagyobb mértékben részesülhetünk a világ javaiban. „Az erő segítségével juthatunk el a szabadsághoz, az alkalmak egyenlőségéhez és a tettekhez."

A gép csak közvetítő eszköz. A gép föladata az embert a durva munka terheitől megszabadítani és energiáját értelmének és szellemének mívelésére fölszabadítani, hogy gondolatok és magasabb tevékenység terén működhessék sikeresen. A gép jelzi azt, hogy az ember úrrá lett a környezetén.[18]

Ha ezen megállapítások igazak lennének, úgy éppen az aranykor felé közelednénk. Igaz, hogy a gép eszköz az energiák felhasználására, de milyen eszköz? Olyanná kezd válni, mint az aranyborjú Mózes idejében. Rengetegen bíznak benne (mint láttuk Ford is), minden baj orvoslójának tekintik, sokan nem értik meg jelentőségét és végül legtöbben minden gazdasági baj okozójának tekintik, félnek tőle és gyűlölik.

Minthogy a gép nagyrészt azok tulajdonát képezi, akik a gép jövőjét és jelentőségét nagyrabecsülik, az a helyzet alakult ki századunk folyamán, hogy mind nagyobb teret hódít, közbecsülésnek örvend (már ami a birtokosait illeti), kezd magánál az embernél is jelentékenyebb lenni. *A vállalkozók* — lévén nagy részük szociális érzék híjával, erősen materialista — *igen nagy gondot fordítanak a gépek beszerzésére, elhelyezésére, épségben tartására, sokkalta több gondot, mint munkásaiknak bérére, munkaalkalmak létesítésére, a munkás egészségi és megélhetési viszonyaira.*

Az a helyzet, hogy a gépek aránytalanul nagyobb mértékben szaporodnak, mint az általuk létesített munkaalkalmak, sőt, ha ez a haladás nem áll meg, úgy a gépek annyira elszaporodnak, hogy teljes kihasználásuk vagy lehetetlenné válik, vagy a kereslet és kínálat viszonyát teljesen felbillentik.

Az első eset a valószínűbb. Igaz, hogy ma a termelés terén látszólagos túlprodukció van, a vállalkozók nem tudják elhelyezni árujukat, de ez részint a háborúutáni gazdasági válság (vásárlóképesség csökkenése), részint pedig a fölvevő piacok még mindig nem elég tökéletes megszervezése miatt van.

[18] Ford: „Today and to-morrow."

Azonban ezen múló okok megszűntével mindjobban előtérbe kerül a már Malthus Tamás által is felvetett probléma: A csökkenő termelékenység elve.

Bármennyire fokozhatjuk is a föld hozadékát a termőképesség növelésével, bizonyos maximum után a föld nem tud többet adni. Már pedig új földeket nem tudunk teremteni. De nem tudunk szenet sem a végletekig bányászni. Igaz, hogy sok bánya még az ismeretlenségben van, vagy egyelőre kihasználhatatlan, de végül mégis eljutunk oda (különösen a mai hihetetlen méretű szénkitermelés mellett), hogy megszűnik, kiapad szénkészletünk. Már pedig szenet a gépek nem produkálnak, ellenben fogyasztanak.

Ha a gép az embert valóban föl is szabadítja a durva testi munka alól, *nem tud azok számára, akik magasabb-alacsonyabb szellemi munkát végeznek, sem munkaalkalmat, sem garanciát nyújtani, hogy ugyanaz az ember, aki a gépet helyettesítette, magasabb szellemi munkát is el tud végezni.* De ezt a géptől nem is kívánhatjuk (bár ma már nem egészen nevetséges a gépet perszonifikálni). Kívánhatjuk azonban azoktól, akik oly fölötte nagy jövőt jósolnak neki.

Maga Ford is elismeri, hogy az emberek jórésze nem az emberek fölszabadítására, hanem kizsákmányolására használja föl a gépet. Az igaz, hogy egyelőre az előbb vázolt helyzet kissé pesszimista nézet, mert éppen Ford egyelőre kereken megcáfolja, amikor új gépek bevezetésével munkásainak a számát megsokszorozza, mindig olcsóbb és jobb autókat dob a piacra <· és mindig nagyobb és nagyobb piacokat szervez. Kérdés azonban, mit fog csinálni, ha már a produkciója olyan mérveket ölt, hogy a piac bármily kitűnő szervezése mellett sem tud több autót elhelyezni.

A szegénység és jótékonyság.

Ma, amikor a szegénység megelőzése vagy teljes kiküszöbölése oly sok embert foglalkoztat, igen érdekes megfigyelnünk Fordnak a szegénységről alkotott véleményeit.

Ford a szegénység teljes megszűntetését megvalósíthatónak tartja, azonban erre nem a parlament van hivatva, hanem a munka. Szerinte az életmódban nagy különbségek vannak, mint ahogy az emberek sem egyformák, sem testileg, sem szellemileg A teljes kiegyenlítettség a szegénységet nem kivétellé, hanem szabállyá tenné. Mert ha a teljesítőképes termelőt korlátozzuk, a tehetetlen nem lesz termelőképesebb. A szegénységet tehát csak fölösleggel lehet megszüntetni. A szegénység oka — Ford szerint — elsősorban a termelés és az elosztás közötti hiányos összhangban keresendő, másodsorban pedig az energiaforrásoktól a fölhasználásig terjedő úton szenvedett veszteségben rejlik.

Nem orvosság a kicsinyes takarékosság, hanem a jobb termelési elj arás. A takarékosságnak kevesebb az értéke, mint a hasznothajtó fogyasztásnak. A túlzásba vitt takarékosság pazarlás. Pazarlás az életnedvvel és az erővel.

Fölösleges alamizsnát osztani civilizált társadalomban. Igaz, hogy ha embertársaink bajai iránt közömbösek maradnánk, úgy az előrehaladás úgyszólván lehetetlenné válna. De ha megvan bennünk az emberi részvét aziránt, hogy az éhezőknek enni adjunk, mért ne éreznők parancsoló szükségét annak, hogy az éhezést lehetetlenné tegyük? *Adni könnyű, az adományt fölöslegessé tenni nehezebb föladat.* Az átmeneti segélynyújtás természetesen fontos, amíg a bajokon nem segítettünk, de a segélynyújtás nem lehet végérvényes. Az igazi emberi segítséget nem kell sem sematizálni, sem propagálni. Több árva gyermeket nevelnek a gyermektelen, de melegszívű családok, mint az összes árvaházak.

A hivatásszerű jótékonyság nemcsak szívtelen, hanem még sérti is azokat, akin segít. *Lealacsonyítja a megszorultat és eltompítja annak önérzetét.* Sok ember hivatásszerű foglalkozása, hogy \ másokért tesz valamit. Sokat panaszkodnak azoknak a hálátlansága miatt, akiken segítenek. Ennél mi sem természetesebb. A jótékonyság nem mindig szívből jövő igazi együttérzés szüleménye, de különben ki örül annak, ha olyan helyzetbe kerül, hogy alamizsnát kelljen elfogadnia. Minden hivatása magaslatán álló jótékonysági szervezet céljául azt kell kitűznie, hogy mielőbb önmaga is fölöslegessé váljék.

Arra kell törekedni, hogy az önmaguk eltartására látszólag képteleneket az improduktív osztályból a produktívba helyezzük (lásd a Ford-műveket, ahol vakok, süketek, lábnélküliek vannak alkalmazva). Több a munkaalkalom a nyomorékok számára, mint a világ nyomorékjainak összessége. Pazarlás erős embert ott alkalmazni, ahol a nyomorék is használható. A fegyencekkel hasznosabb munkát kellene végeztetni, hogy arra szoruló családjukat eltarthassák, vagy ha az nincs, oly összeget tehet félre, amelyből kiszabadulása után megállhat a lábán.

Ha sikerülne a jótékonyságot eltörölni, illetőleg fölöslegessé tenni, *úgy* azon pénzek, amelyek eddig jótékonyságba voltak fektetve, fölszabadulnának, mind a termeléshez folyhatnának. Ez lehetővé tenné nagymértékben az áruk olcsóbbodását és azoknak nagyobb mennyiségben való előállítását. De csökkennének ezáltal az adóterhek is, emelkedne az általános vagyonosodás. Ezek Ford szegénységről és jótékonyságról alkotott nézetei.

Ford ezen nézetei valóban sok tekintetben helytállók és bár nem mond újat, igazat mond. Megfeledkezik arról, hogy oly fölösleget produkálni, mely által a szegénység eliminálható volna, magában véve is nagy probléma, sőt produkció volna. A kiegyensúlyozottság pedig mondhatnánk utópia. Az csak soha nem létező aranykorban volt. Vagy elképzelhető vagyoni helyzetek közötti avagy társadalmi kiegyensúlyozottság? Ha igen, úgy maga a kommu-

nizmus is reális megvalósítható valami volna. A szegénység sokkal jobban az emberiségbe beévődött baj, sem minthogy azt Ford elképzeli.

Jack London[10] igen megrázó realitással írja meg a londoni „East End“ nyomorát. Generációkat mutat be, melyek már a szegénységbe beleszülettek, sőt abban egész jól érzik magukat. A munkától nagyon idegenkednek. A tisztaság előttük ismeretlen fogalom. Boldogok, ha a törvényt kijátszhatják, söt végső stádiumban a rablók és betörők jelentékeny része is innen kerül ki. Igaz, bemutatja a háborúelőtti London karitatív tevékenységét, melyből megtudhatjuk, mi az, vagy legalább is mi volt 1913-ban Londonban a *„társadalmi kiegyenlítettség“*. De megismerjük az állami szociális ténykedéseket is, a dologházat, ahol az éhségtől és munkától agyongyötört szegényt előbb megmosdatják (egy fürdőkád, mint London mondja, magában foglal sok száz ember elpusztítására elegendő piszkot,bacillust, mint ahogyavizet, nemváltottákatörülközőtsem), azután imádkozás következik, sőt utána még különböző hatósági közegek hosszadalmas szónoklatai jönnek („A szegények üres gyomrán fejlesztik beszélőtehetségüket“ mondja London), míg végül ételhez jutnak. Jack London személyesen tapasztalta ezen táplálékok borzalmait.

Igazán fontos volna a jótékonykodást megszüntetni, de az sem olyan mechanikusan vihető keresztül, mint azt Ford elképzeli.

Már a gyermeket is úgy kell nevelni, hogy ne szoruljon a jótékonyságra, sőt elkerülendőnek, kellemetlen, vagy ami még j obb, fölösleges intézménynek tartsa. Ezt legjobban és legkönnyebben a modern neveléssel lehet elérni. Úgy az otthoni, mint az iskolai neveléssel. A modern iskolai nevelés igen távol áll a praktikus élettől. *Túlnyomó benne a teoretikus elem.* Ha eltekintünk az elemi iskoláktól, ahol, hogy a hibák közül egyebet ne említsünk, a gyermeket még a közlekedés alapelemeire sem tanítják ki (például a közlekedés baloldalon lebonyolódó forgalmát, a közlekedési rendőr jelzéseit, stb.), vegyünk egy középiskolás ifjút, aki a reál vagy a gimnázium elvégzése után a gyakorlati élet legegyszerűbb követelményeivel nincs tisztában. Ha az érettségizett diák kikerül az életbe, az talán tudni fogja, hogy mikor született Nagy Sándor, de azt már nem, hogy hol termelnek Magyarországon legtöbb árpát, de ami még nagyobb baj, még azt sem, hogy a könyvelési vagy számlalapok melyik rubrikájába kerül a fillér és melyikbe a pengő. Már pedig a bajokon csak úgy segíthetünk, ha alkalmazkodunk az uralkodó gazdasági rendhez. Egyébként fölsorolhatnám a hibák számtalan egyéb fajtáit is.

Igaza van nagyjában Fordnak, amikor azt mondja, hogy az *embereket jobban kielégíti az, ha maguk szereznek tapasztalatot, mintha mások tapasztalatait kell megtanulniok.*

A nagy tömegben magukba szedett ismeretek nem azonosak

[19] „Mélység“ 1913.

az aktivitással. Lehet valaki tanult és hasznavehetetlen és fordítva. A tanulás célja nem lehet az, hogy adatokkal töltsük meg agyunkat, hanem hogy használni tudjuk értelmünket. Persze Ford a hipermodern fölfogással túllő a célon. Kétségbevonja ugyanis a múlt jelentőségét. Azt tartja, hogy,, a múlt teljes ismerete, illetőleg teljes tudása, út a haladás teljes megakadályozására. Megfeledkezik arról, hogy a múlt mindig jó védelmet és tapasztalatokat jelent a néha bizonytalan jövővel szemben, annál is inkább, mert a túlságos hirtelen fejlődés nem föltétlenül fejlődés a végeredményben is. Viszont tény az, hogy puszta ismeretgyüjtés haszontalan és hogy csak az olyan tudás az igazi, amely el tudja érni a célját.

Érdekes e téren MacDonald elképzelése, aki *be akarja vezetni a közgazdasági egyetem oly fajtáját, amely szoros összeköttetésben üan az ipar, kereskedelem és mezőgazdasággal, söt azokban aktiü részt is üesz.* Amint a mezőgazdasági főiskolák egyben össze vannak kötve mintagazdaságokkal, úgy a közgazdasági egyetem egyéb fakultásain is elképzelhető, hogy azok *akár mint bankok, akár mint egyéb kereskedelmi vállalatok az ifjúságot közvetlenül hozzák érintkezésbe a gyakorlati élettel.*[20]

Egyszóval Ford azon princípiuma, hogy „Go ahead help yourself“ kell hogy. irányítson egy nemzedéket és nem a másokra támaszkodás. Az iniciálóképesség teljes hiánya, az önállótlanság teszi oly nehézzé, oly megfoghatatlanná az életet az ifjúság számára.

Ford szociálpolitikai ténykedései.

Ford, aki valóban a tettek embere, természetesen nem elégedett meg elméletekkel, hanem azoknak java részét meg is valósította.

1916-ban alapítja meg a róla elnevezett ipariskolát, azzal a céllal, hogy segítsen azokon a gyermekeken, akiknek anyagi viszonyai a tanulást, illetőleg iskoláztatást lehetetlenné tették. Célja volt emellett, hogy gyára részére tanult munkásokat neveltessen.

A tudományos kiképzés együtt jár az ipari kiképzéssel. A gyermekeket úgy nevelik a használhatóságra és felelősségérzetre, hogy használati iparcikkeket gyártatnak velük. Minden tanuló kilépéskor 400 dollár ösztöndíjat kap, ami megfelelő szorgalom esetén 600 dollárig emelkedik. A tanulók szorgalmáról listát vezetnek. Az ösztöndíj mellett a tanuló kisebb havidíjat kap, melyet azonban folyószámlára keli elhelyeznie és ehhez csak szükség esetén nyúlhat. A tanulók egy hétig járnak iskolába, két hétig pedig műhelyekben dolgoznak. Tankönyv maga a Ford-gyár.

[20] MacDonald: Társadalom és szocializmus.

Mindezek ellenében Ford persze túlságosan beleavatkozik a tanulók magánéletébe, ami természetesen a büszkeség rovására megy, ezt azonban Ford úgy próbálja kiküszöbölni, hogy kellő tapintattal ellenőrizteti őket és dorgálásai és figyelmeztetései családias jellegűek.

Ma 250 gyermek tanul a I^ord-ipariskolàban. A végzettek nem kötelesek a Ford-művekhez menni, de úgyszólván kivétel nélkül belépnek a Ford-gyárba iskolájuk befejezése után.

Hasonló gyakorlati alapon rendezte be Ford a „Detroiti Általános Kórházat“ is. 1919-ben vette át a kormánytól.

Ford szerint nem igen szeretik a, betegek, ha közadakozásból gyógyítják őket. Ezért a kórházat js az önfentartás alapjára helyezte, amely nemcsak hogy nem szorul jótékonykodásokra, hanem nyereséggel működik.

Az új kórházban nincsenek kórtermek, csak magánszobák. Minden szobához tartozik egy fürdőszoba .Semmi kivétel nincs. Az összes páciensek egyforma elbánásban részesülnek. Az orvosok és a teljes személyzet rendes évi fizetést kapnak, amelyből nyugodtan élhetnek és így elejét veszi a kórházi visszaéléseknek. Az orvosok hivatásukat máshol nem gyakorolhatják (ennek a bevezetése nálunk is igen üdvös volna, mert a- kb. 4000 állásnélküli orvos nagy része kenyérhez)¾½¾¾). 600 ágy van a kórházban. A beteg díjszabás szerint fizeti a betegszobát, az élelmiszert és az orvosi kezelést. Ezen díjak személyenkint 4.Í) dollárt tesznek ki naponta. Nehéz müteí 125 dollár, «a kisebbek pedig díjszabás szerint. A kórháznak épúgy megvan a kalkulációja, mint a gyárnak.

Mindezekből láthatjuk, hogy Ford racionalizálni akarja a szociálpolitikát is, sőt amint látjuk, az részben sikerül is neki. Amit az iskoláztatás terén csinál, új és igen helyes működés, például szolgálhat a világ minden ipariskolájának.

Ami a kórházat illeti, munkása csöbörből-vödörbe jut. Nálunk nincs az a munkás, aki körülbelül 3—4 heti fizetését (125 dollár) operációra tudná költeni, de még nálunk arra szükség sincs. De a Ford-féle kórház sem munkáskórház, hanem a jobb viszonyok között élők privilégiuma. Különben valószínűtlen, hogy 250.000 munkás megelégedhetne egy 600 ágyas kórházzal.

Fordnál be van ugyan vezetve a biztosítás, de ez nem igen nevezhető szociálisnak. A Ford-féle magas munkabéreket igen megnyirbálják a biztosítási díjak. A kórházi nyereség a biztosítási díjakból a betegség esetére szóló befizetésekből adódik. A munkás tehát kétszer fizet: mielőtt beteg és amikor beteg. (Nálunk csak az első esetben.)

Fordnál jogi és jelzálogosztály gondoskodik a munkásság jogi és anyagi helyzetéről. Védelembe veszik a betegség vagy baleset miatt végleg, vagy ideiglenesen munkaképtelenné vált munkásokat. Kölcsönöket, még pedig igen előnyös kölcsönöket

nyújtanak a munkásságnak családi házak vételénél, szükséges bevásárlásoknál, részvények vételénél, autók vételénél stb.

Áruházat nyitnak a munkásság részére, ahol elsőrendű szükségleteiket igen olcsón és ameîlett jóminöségű árukból elégíthetik ki. Ezekben az áruházakban természetesen csak saját alkalmazottakat szolgálnak ki készpénzfizetés ellenében. Az áruk nagy része saját gazdaságban termeltetett.

Mindezekkel célja részint Ökonomikus, tudniillik munkásait szorosabb kapcsolatok kötik a gyárhoz, részint szociálpolitikai, ugyanis a jobb lakásban élő autón járó munkás jobban tudhatja a gyárban kihasznált energiáját pótolni, erőit pihentetni.

Láthatjuk tehát, hogy Ford működése kevés hátrányától és hibáitól eltekintve, úgy a társadalomgazdaság, mint a szociálpolitika fejlődésében elég jelentékeny lépést jelent a tökéletesbedés felé. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy súlyos hibái vannak e tanok gyakorlati megvalósításánál. Ez azonban már Fordon kívül álló okok következménye. A Ford-féle elvek megvalósítása a gyakorlatban már nem teljesen az ő műve, sőt azokat kontrollálni sem igen tudja, emberei pedig, akik elveit megvalósítják, a kapitalizmus lelketlen, túlságosan materiálisán gondolkozó bábjai.

Egyben láthatjuk azt is, hogy ezen elvek és módszerek kifejezetten amerikai jelenségek, melyek az európai viszonyokra nem vonatkoztathatók, sőt nagy részük meg sem valósítható. Magyarország pedig lévén agrárállam, egyáltalán nem alkalmas az elvek nagy részének realizálására, mert a Fordizmus igazi jelentősége éppen az iparosállamokat érinti erősebben.

Vége.

Irodalom:

Prof. Edgar Atzler: Aufgaben und Ziele der Arbeitsphisiologie.
Bálás Károly: A szociálpolitika fő kérdései.
Otto Bauer: A szocializmus útja.
Eduard Bernstein: A gazdaságtörténet alapvonalai.
Adolf Braun: A szakszervezetekről.
J. E. Cairnes: Vezérelvek a közgazdaságtan köréből.
W. Dibblee: The laws of Suppley and Demand.
MacDonald: Socialist movements.
MacDonald: Társadalom és szocializmus.
Ch. Carpenter: Profit making Management.
Fr. Engels: A család, a magántulajdon és az állam keletkezése.
ifj. dr. Erődi-Harrach Béla: Settlement-mozgalom.
ifj. dr. Erődi-Harrach Béla: Szociálpolitikai évkönyv 1912—1929.
Gottl-Ottlilienfeld: Fordizmus?
Ford Moror Co.: Ford Industries.
H. Ford: My life and Work.
H. Ford: Today and Tomorrow.
Gál Benő: A szakszervezetek működése a háború idején.
Jászai S.: A magyar szakszervezetek története.
Kertész Imre: Henry Ford és a Fordizmus.
Kertész Miklós: Lakóvédelmet és lakásépítést.
Méhely Kálmán: A dolgozni kívánó munkások védelmének problémája.
Méhely Kálmán: A munkabérfizetési rendszerek és a Taylor-féle üzemvezetés.
Marx: Das Kapital.
Migray József: Keresztényszociális szakszervezetek.
Rudas Béla: Túl a Fordizmuson.
W. Taylor: Shop Management.
Vanczák János: Szakszervezeti demokrácia.
Wallichs-Taylor: Die Betriebsleitung.
Sidney és Beatrice Webb: A kapitalizmus hanyatlása.
Wages and Hours of Work in the coalmining Industry. (Nép-szövetség kiadása.)

Tartalomjegyzék.

Ford élete..... 3
Európa és Amerika gazdasági helyzete · 4
Racionalizálás és a munkatudomány keletkezése..... 8
Taylor és a differenciális akkordbér 10
Fordizmus és Taylorizmus 13
Szocializmus és Fordizmus 16
Vállalkozó és munkás 24
Jogos-e a haszon?..... 28
Munkaidő, munkabér és bérnövelés..... 30
Gépek és emberek 35
Szegénység és jótékonyság 36
Ford szociálpolitikai ténykedései..... 39